

PAPER DETAILS

TITLE: MÜTAREKE ISTANBUL'UNDA TÜRK SANAYİ SERGİSİ

AUTHORS: Serkan TUNA

PAGES: 243-287

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/472505>

MÜTAREKE İSTANBUL'UNDA TÜRK SANAYİ SERGİSİ

Serkan TUNA*

Öz

Mütareke döneminde başkent İstanbul'da yaşanan gelişmelerden biri, Türk Ocağı tarafından düzenlenip 1 Ekim-6 Kasım 1919 tarihleri arasında açık kalan Türk Sanayi Sergisi'dir. Resmî açılışı Veliahd Abdülmecid Efendi tarafından yapılan sergide, ağırlıklı olarak İstanbul'daki sanatkâr ve kuruluşların küçük ve büyük sanayi alanındaki eserleri sergilenmiştir. Sergi aracılığıyla çeşitli alanlardaki sanayi eserlerinin kamuoyuna tanıtılması amaçlanmış ve aynı zamanda ülkede "misâfir" olarak adlandırılan işgalci güçlere Türklerin "medenî" bir toplum olduğu mesajı verilmeye çalışılmıştır. Sergiye toplam 70 katılım sağlanırken, bunların 51'ini sanatkârlar 18'ini de çeşitli kuruluşlar teşkil ediyordu. Bir diğer katılım ise, Sanayi Mecmuası adıyla yayın dünyasından gerçekleşmiştir. Dönemin yoğun siyasî atmosferine rağmen, Türk Sanayi Sergisi'ne yönelik gelişmeler İstanbul basınında belirli bir ölçüde yer almış ve sergi özellikle İstanbul halkı tarafından da ilgi görmüştür. Türk Sanayi Sergisi'ni, İstanbul'daki sanayi ürünlerine ağırlık verilmesi gibi bir eksiklik dışında başarılı bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Sergi aracılığıyla, kamuoyunda sanayi sektörüne yönelik ilgi uyandırıldığı gibi, Türklerin "medenî" bir toplum olduğu düşüncesine de vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ocağı, Sanayi, Sergi, Mütareke, İstanbul.

TURKISH INDUSTRY EXHIBITION IN ISTANBUL DURING ARMISTICE ERA

Abstract

One of the developments in capital Istanbul during armistice era was the Turkish industry exhibition held by Turkish Hearth and which was accessible between October 1st - November 6th 1919. In the exhibition official launch of which was made by Ottoman Prince Abdülmecid Efendi, mainly the pieces of arts made by craftsmen and institutions in Istanbul in small and large industry fields were demonstrated. Through the exhibition the aim was to introduce the industrial pieces of art in various fields to public and at the same time to give a modern community impression about Turks to occupying forces which were named as guests. While the total number of participation was 70, 51 of participants consisted of craftsmen and 18 of them consisted of various institutions. Another participation was from the media under the name of Sanayi Mecmuası (Industry Magazine). Despite of the

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(serkan.tuna@istanbul.edu.tr).

intensive political atmosphere of the era, the developments related with Turkish Industrial Exhibition took place on Istanbul media to an extent and was especially followed with interest by Istanbul community. It is possible to evaluate Turkish Industry Exhibition as a successful initiative except the fact that the emphasis was laid on industrial products produced in Istanbul. Through the exhibition awareness was raised in public about industry sector and also it was emphasized that Turks are a modern community.

Keywords: Turkish Hearth, Industry, Exhibition, Armistice, İstanbul.

Giriş

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden Millî Mücadele'nin sonuna kadar uzanan mütareke İstanbul'unda birçok önemli siyasî ve ekonomik gelişme yaşanmıştır. Bunlardan biri de, zaman içerisinde unutulmuş olmakla birlikte dönemin kayda değer girişimlerinden biri olan Türk Sanayi Sergisi'dir. Türk Ocağı tarafından düzenlenip resmî açılışı Veliahd Abdülmecid Efendi tarafından gerçekleştirilen ve alanında ilk olma özelliğini taşıyan Türk Sanayi Sergisi, 1 Teşrîn-i evvel [Ekim]- 6 Teşrîn-i sâni [Kasım] 1919 tarihleri arasında açık kalmıştır. Bu sergi, alanında bir ilk olmasının yanında ekonomik ve siyasî amaçlarıyla da ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, Türk Sanayi Sergisi'nin açılış sürecinden kapanmasına kadar uzanan gelişmeler ele alınarak, serginin Türk tarihi içerisindeki yeri aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, ilk olarak serginin düzenlenme amacı ile hazırlık dönemi incelenecek, ardından açılış aşamasında yaşananlar ortaya konulacak ve son olarak Türk Sanayi Sergisi'nin kapanışına yönelik gelişmeler ele alınacaktır.

1. Serginin Düzenlenme Amacı ve Yapılan Hazırlıklar

Türk Ocağı bünyesindeki Sanayi Encümeni tarafından düzenlenen ve ilk aşamada Kurban Bayramı'nın ikinci günü olan 7 Eylül 1919 Pazar günü Beyazıt'taki Türk Ocağı binasında açılması öngörülen Türk Sanayi Sergisi'nin öncelikli amacı Türk sanayi ürünlerinin tanıtılmasıdır. Bu bağlamda Türk ve İslam ürünleri arasında yer alan mobilya, saraciye, kuyumculuk, tezhip ve nakış, terzilik, alet ve edevat sanayii, debagat [sepicilik] ve kunduracılık gibi el işi ve fabrika ürünlerinin iç kamuoyuna tanıtılması amacının ön planda olduğu görülmektedir.¹

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'ne yönelik barış antlaşmasının hazırlandığı bir dönemde, Türk toplumunun ekonomik alandaki yeteneklerinin özellikle ülkede bulunan işgal güçlerine tanıtılması yönünde "siyasî" bir

¹ "Sanayi Sergisi", *İkdâm*, 28 Temmuz 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 29 Temmuz 1335/1919, s.2. "Türk Ocağı Sanayi Sergisi", *Tasvir-i Efkar*, 4 Ağustos 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi Ne Zaman Açılıyor?", *Vakit*, 3 Eylül 1335/1919, s.2.

hedef de söz konusudur. Bu çerçevede, Türk Sanayi Sergisi kataloğunda, “millî vicdanın mesut bir tecellisi” olarak tanımlanan Türk Ocağı’nın kurulduğu tarihten itibaren Türklerin bütün “feyzlerini” ortaya çıkarma yolunda büyük hizmetlerde bulunduğu belirtildikten sonra, Ocak bünyesinde yer alan Sanayi Encümeni’nin her yıl Türk sanayiine dair bir sergi açmayı iş programı içerisine aldığı kaydediliyordu. O yıl açılacak sergi de bu düşüncenin ilk adımını teşkil edecekti. Bu açıklamanın ardından, serginin ülkede “misâfir” olarak nitelendirilen yabancılara karşı, Türklerin yeteneklerini gösteren parlak bir kanıt olacağı da ifade edilmiş ve şu sözlerle bir medeniyet vurgusu yapılmıştır:

“Bir milletin medenî kabiliyeti, ancak medeniyet vâdisindeki eserleriyle istidlâl [delil ile anlama] edilir. Türk’ün eski bir medeniyeti vardı. Bugün bu medeniyet, haylice asrileşmiş olmakla beraber mahallî damgasını kaybetmemiştir. Bizi medeniyetsizlikle ithâm etmeğe yeltenenleri bu sergi tekzibe âlet olacaktır. Memleketimizdeki misâfirlerimiz, sergimizi gezince hakkımızda edindikleri çok yanlış fikirleri tashîh etmek ızdırarında [mecburiyetinde] kalacaklardır.

Şu hâlde, iktisadî bir noktadan ziyâdesiyle fâideli olan bu sergi, böyle bir sırada millî şerefimiz nâmına da büyük bir hizmettir. Ocak bu hizmetiyle iftihar eder.”²

Bu düşünce, serginin hazırlık faaliyetleri sırasında da dile getirilmiştir. Bu bağlamda sergi çalışmalarının ele alındığı bir haberde, “ [...] milletimizin iktisadî kabiliyetlerini dost ve düşmanlarımıza göstermeğe yarayacak olan Sanayi Sergisi [...]” ifadeleri kullanılmıştır.³ Açılıştan kısa bir süre önce verilen bir haberde ise, bu serginin: “Memleketimizin millî sanayiini ecnebilere teşhîr için [...]” açıldığı vurgulanmıştır.⁴ Türk Sanayi Sergisi’nin siyasî amacına yönelik bu açıklamalar serginin açılmasından sonra da devam edecektir.

Türk Sanayi Sergisi’ni düzenleyen Sanayi Encümeni’nin üyeleri arasında, sergi kataloğunda biri kadın olmak üzere 10 kişinin ismi yer almaktadır. Bunlar sırasıyla Ruhsâr Hanım, Agâh Orhan Bey, İsmâil Ferîd Han Bey, İbrahim Hamdi Bey, Hüsnü Fehmî Bey, Rüşdî Bey, Abbas Durgud Bey, Muhammed Âlî Bey, Nûrî Tahsîn Bey ve Nûrî Âlî Bey’dir.⁵

Türk Sanayi Sergisi’ne yönelik hazırlıklara bakıldığında, 1919 yılı Temmuz ayı sonlarından itibaren bu konudaki bilgilerin kamuoyuyla paylaşıldığı görülmektedir. Buna göre, sergide teşhir edilecek eşyaların kabulüne Ağustos ayının 10’undan itibaren başlanacağından hareketle eşya göndereceklerin Beyazıt’taki Türk Ocağı bünyesindeki Sanayi Encümeni’ne müracaat etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Sanayi Encümeni cuma dışındaki

2 “Mukaddime”, *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, Türk Dünyası Matbaası, İstanbul 1335, sayfa yok (s.y.)

3 “Türk Ocağı’nda Sanayi Sergisi”, *Vakit*, 30 Ağustos 1335/1919, s.3.

4 “Millî Sanayi Sergisi”, *İstiklâl*, 24 Eylül 1335/1919, s.2.

5 “Heyet-i Tertibiyesi”, *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

her gün sabah 7'den akşama kadar gönderilen eşyaları teslim alacaktı.⁶ İlk planlamaya göre, serginin 15-20 gün kadar açık kalması düşünülürken, zorunlu masrafların karşılanabilmesi için eşya sahiplerinin ürünleri için belirleyecekleri satış bedellerinin %10'unun alınması öngörülmüştü.⁷

Türk Ocağı Sanayi Encümeni tarafından Ağustos ayının ortalarına doğru yapılan resmî açıklamada ise, Kurban Bayramı'nın ikinci günü Beyazıt'taki Türk Ocağı binasında Sanayi Sergisi'nin açılacağı belirtildikten sonra eşya kabulüne başlanacağı vurgulanıyordu. Kabul süresinin Ağustos ayının 30'unda sona ereceği ifade edilerek, sergiye katılacak kişi ve müesseselere acele etmeleri çağrısında bulunuluyordu. Eşya kabul vakitleri ise cuma dışında haftanın her günü öğleden önce saat 10'dan 12'ye, öğleden sonra da saat 2'den 4'e kadardı.⁸

Hazırlık faaliyetleri sırasında, dönemin Sanayi Müdürü Fuâd Bey Türk Ocağı'na, müdüriyet bünyesinde saklı bulunan Anadolu sanayi örneklerinin de sergilenmesini ve daha önce bu konu için ayrılmış olan 1.000 lirayı aşkın ödeneğin de sergi için kullanılmasını önermiştir. Böylece serginin daha geniş bir plan çerçevesinde meydana getirilmesi söz konusu olabilecekti. Bu noktada, Sanayi Müdüriyeti'ndeki eşyalar hariç olmak üzere 10.000 parçayı aşkın eserin sergileneceği tahmin ediliyordu ve bina içerisinde her sanayi kuruluşu için ayrı bir oda veya salon ayrılmıştı. Öte yandan, sergi kapsamının giderek genişlemesi nedeniyle, bayramın ikinci günü olarak belirlenen resmî açılış tarihinin 15 gün kadar ertelenmesi gündeme geldiği gibi,⁹ sergiye eşya kabulü için verilen sürenin de uzatılmasına karar verilmişti.¹⁰

Buna karşılık, Eylül ayına gelindiğinde, serginin açılış günü konusunda bir belirsizlik yaşandığı görülmektedir. Ertelenmesi gündemde olan sergi açılış tarihinin yine Kurban Bayramı'nda olacağı yönünde haberler çıkmış,¹¹ daha sonraki süreçte bu konunun henüz kesinlik kazanmadığı vurgulanmıştır. Bu konudaki gecikmenin sebebi olarak, sergi düzenleme heyetinin, Sanayi Umum Müdürlüğü'nün sergiye katılıp katılmayacağı yönündeki kararını beklemesi gösteriliyordu.¹² Bir başka habere göreyse, Anadolu'nun her tarafından örnekler alınmaya çalışıldığından serginin açılış tarihi gecikiyordu.¹³

6 "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 29 Temmuz 1335/1919, s.2.

7 "Sanayi Sergisi", *İkdâm*, 28 Temmuz 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 29 Temmuz 1335/1919, s.2.

8 "Sanayi Sergisi", *Tarîk*, 15 Ağustos 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 18 Ağustos 1335/1919, s.2.

9 "Türk Ocağı'nda Sanayi Sergisi", *Vakit*, 30 Ağustos 1335/1919, s.3. "Sanayi Sergisi Ne Zaman Açılıyor?", *Vakit*, 3 Eylül 1335/1919, s.2.

10 "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 1 Eylül 1335/1919, s.2.

11 "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 1 Eylül 1335/1919, s.2. "Türk Sanayi Sergisi'nde", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Eylül 1335/1919, s.2.

12 "Sanayi Sergisi Ne Zaman Açılıyor?", *Vakit*, 3 Eylül 1335/1919, s.2.

13 "Millî Sanayi Sergisi", *İstiklâl*, 24 Eylül 1335/1919, s.2.

Bununla birlikte, serginin Eylül ayının sonlarına doğru açılacağı ifade edilirken,¹⁴ bir başka haberde de açılışın Ekim ayı başında olacağı kaydediliyordu.¹⁵ Bu belirsizlik Türk Ocağı Sanayi Encümeni'nin yaptığı açıklamayla sona ermiştir. Buna göre, Türk Sanayi Sergisi Kurban Bayramı'nda değil Ekim ayının ilk günü açılacaktı. Bu nedenle, sergiye katılacakların Eylül ayının 26'sı akşamına kadar eşyalarını düzenlemeleri gerekiyordu. Bu tarihe kadar düzenlenmeyen eşyalar kataloğa dâhil edilmeyeceğinden sergilenemeyeceklerdi. Öte yandan, sergiye katılan kuruluşlarla sanatkârların adreslerine gönderilen soru listelerine yine ayın 26'sına kadar cevap verilmesi isteniyordu. Çeşitli sebeplerden dolayı kendilerine liste ulaşmayanların ise 3 gün içerisinde Türk Ocağı'na başvurmaları gerekiyordu.¹⁶

Hazırlık faaliyetleri sırasında, sergiye yönelik ilginin artması için çeşitli çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, belirlenecek katılımcılara takdirname verilmesidir. Mevcut koşullar içerisinde madalya vermek mümkün olmadığından, Türk tarzında düzenlenmiş takdirname belgeleri hazırlanacaktı. Bu belgeler, sanatında başarılı olduğu "*memleketin en mümtâz san'at-kârlarından müteşekkil heyet*" tarafından tespit edilen kişilere sunulacaktı.¹⁷ Yine ilgiyi artırabilmek ve halkın sergiyi rahatça gezebilmesini sağlamak için herhangi bir giriş ücretinin alınmaması da kararlaştırılmıştı.¹⁸

Dereceye girecek olanları belirleyecek olan takdir heyeti ise, 3'ü kadın olmak üzere toplam 12 kişiden oluşmaktaydı. Kadın üyeler Halide Edib [Adıvar] Hanım, Muhsine Osman Hanım ve Nakiye Hanım olarak sıralanmıştı. Erkek üyeler ise, muallim İsmâil Hakkı Bey, muallim Celâl Bey, müderris Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey, sanayi müdürü Hüsnî Bey, Makriköy [Bakırköy] fabrikaları müdürü Şevki Bey, sanayi doktoru mühendis Azmî Bey, sanayi mühendisi Ârif Bey, Sanayi Müdür-i Umumisi Fuâd Bey ve Mekteb-i Sanayi Müdürü Memdûh Bey olarak gözükmüyordu.¹⁹

Sergi hazırlıkları sırasında çeşitli değerlendirmeler de yapılmıştır. Bunlardan birinde, çalışmalara dair olumlu görüşler dile getirilmiş ve serginin tam bir başarı ile gerçekleştirilmesine yönelik ümit ve temenniler ifade edilmiştir.²⁰ Türk Ocağı kaynaklı bir açıklamada ise, Türk Sanayi Sergisi'nin Türk Ocağı'nda açılacağı hatırlatılmış ve: "*Memleketin en büyük san'at-kârları bu sergiye iştirâk ediyor. Bu günü sabırsızlıkla bekliyoruz*" denilerek girişimin önemi vurgulanmıştır.²¹

14 "Sanayi Sergisi Yakında Açılacak", *Vakit*, 18 Eylül 1335/1919, s.2.

15 "Millî Sanayi Sergisi", *İstiklâl*, 24 Eylül 1335/1919, s.2.

16 "Türk Sanayi Sergisi", *Vakit*, 25 Eylül 1335/1919, s.2.

17 "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 29 Temmuz 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi Ne Zaman Açılıyor?", *Vakit*, 3 Eylül 1335/1919, s.2. "Türk Sanayi Sergisi", *Vakit*, 25 Eylül 1335/1919, s.2.

18 "Türk Ocağı'nda Sanayi Sergisi", *Vakit*, 30 Ağustos 1335/1919, s.3.

19 "Sergi Heyet-i Takdîriyesi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

20 "Türk Ocağı Sanayi Sergisi", *Tasvir-i Efkar*, 4 Ağustos 1335/1919, s.2.

21 "Türk Sanayi Sergisi", *Vakit*, 25 Ağustos 1335/1919, s.3.

Bu süreçteki değerlendirmelerin bir kısmının da, serginin hazırlık faaliyetlerine ayrıldığı ve tanıtım yönünde çeşitli çabaların olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, İmâlât-ı Harbiye, Zeytinburnu, Makriköy ve Tophane Fabrikaları gibi büyük kuruluşların sergiye katılımlarından hareketle, bu kararın çok olumlu olduğu kaydedilmiş ve tüm millî sanayi kuruluşlarına aynı yönde hareket etmeleri çağrısında bulunulmuştur.²² Bunun yanı sıra İmâlât-ı Harbiye'nin çok ucuz fiyatla satışa çıkardığı bakır eserlerin dikkat çekici olduğu belirtilirken,²³ sergiye katılan çeşitli kuruluşların isimleri verilmiş, Kütahya'dan kıymetli çinilerin gelmesinin beklendiği ifade edilmiş ve ayrıca birçok bağımsız sanatkârın da katılımcılar arasında olduğu kaydedilmiştir.²⁴ Nitekim serginin açılışından kısa bir süre önce, çok dikkat çekici olarak nitelenen Kütahya Çini Fabrikası'ndan gönderilen çini ürünleri katalogdaki yerini almıştır. Bu gelişmeden hareketle, katılımcı sayısının giderek çoğaldığı bilgisi kamuoyuyla paylaşılmış ve Türk hanımlarının da ufak el işleri göndererek sergiye geniş bir katılım sağladıklarına işaret edilmiştir.²⁵

Ancak tüm bu çalışmaların büyük zorluklar içerisinde yürütülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki bir bilgiye göre, sergiyi açabilmek için özellikle Ağâh ve Cavid isimindeki iki genç çaba harcamaktaydı. Bu iki genç, bütün fabrikalara müracaat ederek bir sergi açılmasının amaçlandığını söylemiş ve fabrikaları bu sergiye davet etmişlerdi. Bu sayede, yukarıda da sözü edilen birçok fabrikanın sergiye katılımı sağlanmıştı.²⁶

Tüm bu çabalara karşı özellikle sanatkârlardan kaynaklanan sıkıntılar çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, böylesine önemli bir organizasyonda esnaf ve sanatkâr kesiminin biraz "lâ-kayd" davrandığı eleştirisi getirilirken,²⁷ bazı küçük esnafın çıkardığı problemlere de dikkat çekiliyordu.²⁸ Bu noktada, tüm çağrılara karşılık, özellikle küçük sanatkârlar açısından ciddi bir katılım sıkıntısının olduğu düşünülüyordu. Sergiye katılan sanayi kuruluşları zaman içerisinde artmakla birlikte: "Maa-t-teessüf münferid san'at-kârlarımızdan birçoğu, kendilerinin zararına olarak, müteşebbislerin da'vetine icâb eylememişlerdir" denilerek bu alandaki eksiklik ortaya konulmuştu.²⁹

2. Türk Sanayi Sergisi'nin Gayri Resmî Açılışı ve Katılımcılar

Hazırlıkları tamamlanan Türk Sanayi Sergisi, kamuoyuna açıklandığı gibi 1 Ekim 1919 Çarşamba günü öğleden sonra saat 2'de açılmıştır. Resmî açılışın

22 "Türk Sanayi Sergisi'nde", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Eylül 1335/1919, s.2.

23 "Sanayi Sergisi Ne Zaman Açılıyor?", *Vakit*, 3 Eylül 1335/1919, s.2.

24 "Sanayi Sergisi Yakında Açılacak", *Vakit*, 18 Eylül 1335/1919, s.2.

25 "Türk Sanayi Sergisi", *Vakit*, 25 Eylül 1335/1919, s.2.

26 "Millî Sanayi Sergisi", *İstiklâl*, 24 Eylül 1335/1919, s.2.

27 "Türk Ocağı'nda Sanayi Sergisi", *Vakit*, 30 Ağustos 1335/1919, s.3.

28 "Sanayi Sergisi Ne Zaman Açılıyor?", *Vakit*, 3 Eylül 1335/1919, s.2.

29 "Türk Sanayi Sergisi", *Vakit*, 25 Eylül 1335/1919, s.2.

ise Veliahd Abdülmecid Efendi'nin katılımıyla 6 Ekim Pazartesi günü yapılması planlanmıştır.³⁰ Ancak daha sonra, resmî açılış tarihi 9 Ekim Perşembe gününe alınmıştır.³¹ Türk Sanayi Ocağı Sanayi Encümeni'nin bu konudaki açıklamasına göre, açılışın ardından gelen eşyanın düzenlenmesi dolayısıyla sergi çarşamba günü kapalı bulunacak ve 9 Ekim Perşembe günü gerçekleştirilecek resmî açılış sebebiyle de yalnızca davetlilere açık olacaktı. Resmî açılışın ardından ise, sabah saat 10'dan akşam 5'e kadar halka açık tutulacaktı.³² Resmî açılışa kadar olan süre zarfında, ziyaret saatleri öğleden sonra saat 1'den akşam 6'ya kadardı.³³ Serginin Ekim ayının sonuna kadar ziyarete açık tutulması planlanırken,³⁴ daha önce karar verildiği üzere herhangi bir giriş ücreti alınmayacaktı.³⁵ Öte yandan, geliri fakir çocuklara tahsis edilen bir de piyango düzenlenmişti. Çeşitli faydalı eşyaların ödül olarak konulduğu piyango biletleri 1 mecidiye olarak belirlenmişti.³⁶

Türk Sanayi Sergisi içerisinde çeşitli kişi ve kuruluşların ürünleri yer almakla birlikte, olanaksızlıklar nedeniyle Anadolu'daki sanatkârların eserleri sergilenememiş ve İstanbul'daki sanatkârlara ağırlık verilmiştir.³⁷ Sergi kataloğunda da, ilk olmanın getirdiği problemlerin etkisiyle istenen katılımcı sayısına ulaşamayarak bu konuda oldukça eksik kaldığı belirtilmiştir.³⁸

Türk Sanayi Sergisi, Beyazıt'taki Türk Ocağı binasında yer alan bir salon ve beş odanın yanı sıra aşağı kattaki bahçede bulunan konferans salonunu içine alacak şekilde düzenlenmişti.³⁹ Türk Sanayi Sergisi'ndeki katılımcılara bakıldığında, ağırlığın sanatkârlarda olduğu görülmektedir. Sergiye toplamda 70 katılım gerçekleşirken, bunların 51'ini sanatkârlar 18'ini de çeşitli kuruluşlar teşkil etmekteydi. Bunların dışındaki bir katılım ise, Sanayi Mecmuası adıyla yayın dünyasından gerçekleşmişti.

Sergi kataloğu içerisinde, katılımcılar ve sergiledikleri ürünler hakkında bilgi verilmiş, kataloğa yetişemeyen eşyaların açıklamaları ise ilgili eşyaların

-
- 30 "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "San'at-kârlarımız", *Vakit*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.
- 31 "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 3 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Türk Sanayi Sergisi", *Tarîk*, 7 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Türk Dünyâsı*, 7 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.
- 32 "Türk Sanayi Encümeni'nden", *İleri*, 7 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.7. "Türk Sanayi Sergisi", *Tarîk*, 7 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Türk Dünyâsı*, 7 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 8 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi Dün Açıldı", *İfham*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.
- 33 "Sanayi Sergisi Dün Açıldı", *İfham*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.
- 34 "Sanayi Sergisi Dün Açıldı", *İfham*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3. "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.
- 35 "Sanayi Sergisi Dün Açıldı", *İfham*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.
- 36 "San'at-kârlarımız", *Vakit*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.
- 37 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8.
- 38 "Mukaddime", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.
- 39 "San'at-kârlarımız", *Vakit*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 8 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

üzerlerinde yapılmıştır.⁴⁰ Diğer taraftan, resmî açılışa kadar olan süre zarfında, çeşitli basın organlarında kimi eserlere yönelik açıklamalarda bulunularak kamuoyunun ilgisi çekilmeye çalışılmıştır.

2.a. Sergide Yer Alan Kadın ve Erkek Sanatkârlar

Türk Sanayi Sergisi içerisinde yer alan 51 sanatkârdan haklarında bilgi verilenlerin hemen hepsi çalışmalarını başkent İstanbul'da sürdürmekteydi. Bu sanatkârların 14'ü kadın, 36'sı ise erkekti. Bir katılımcının ise adı ve cinsiyeti belli değildi. Bu durumda, katılan sanatkârların %28'ini kadınlar oluşturmaktadır ki, bunu o günkü koşullarda iyi bir oran olarak görmek mümkündür.

2.a.1. Kadın Sanatkârlar ve Eserleri

Türk Sanayi Sergisi içerisinde yer alan 14 kadın sanatkârın eserlerine bakıldığında, başörtüsü, yorgan ve havlu gibi el işlemelerinden resme kadar uzanan geniş bir alanın olduğu anlaşılmaktadır. Belirtildiği üzere, sergi kataloğu içerisinde, katılımcıların çoğunluğuna yönelik kişisel bilgilere ve gönderdikleri eserlere yer verilmiş, İstanbul basınında da bazı sanatkârların eserleri tanıtılarak kamuoyunun ilgisi pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Kadın sanatkârların eserleri arasında bıçki ve dikiş işleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu sanatkârlardan birisi olan Hacer Hanım, 58 yaşındaydı ve büyük bir "*san'at aşkıyla*" çalışmaktaydı. Kendisinin, değeri 500-600 kuruş arasında değişen tel işlemeli başörtüsü ve çocuk için pullu ipekli karyola örtüsü gibi eserleri sergilenmekteydi.⁴¹ 45 yaşında olup yazmacılık sanatını annesinden öğrenen ve 20 yıldan bu yana büyük bir "*aşkla*" çalışan Fâtıma Hanım, sanatı için gerekli olan boyaları da bizzat üretmekteydi. Fâtıma Hanım, değeri 150 kuruş olan başörtüsü ile 600 kuruş olan yazma yorgan yüzü ile katılım sağlamıştır.⁴² Bıçki Yurdu'nda yetişen yetenekli gençlerden olan ve yakın bir zamanda bir atölye açmayı planlayan Hikmet Râşid Hanım, 1.500 kuruşa satılan korsaj [korse] ile sanatını ortaya koymuştur.⁴³ Âdile Sultan Mektebi mezunu olan ve İstanbul'da açılan ilk Hilâl-i Ahmer Sergisi'ne⁴⁴ de katılarak takdir toplayan Behice Hanım ise, 100 kuruş değer biçtiği şase [kumaştan yapılmış koruncak] ile katılım gerçekleştirmiştir.⁴⁵

Sergiye, satılık olmayan bir ipek işlemeli levha eseriyle katılan Hamiyyet Hulûsî Hanım, yatılı Kız Sanayi Mektebi mezunu olup el işlerini de

40 *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

41 "Hacer Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

42 "Fâtıma Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

43 "Hikmet Râşid Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

44 21 Ocak 1917'de İstanbul'da açılan sergi hakkında bkz., Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara, 2002, ss.160-162.

45 "Behice Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

orada öğrenmişti. Yedi yaşından itibaren sanatla ilgileniyordu ve sanatındaki bilgilerden çevresini de istifade ettirmek için çeşitli yerlerde ders veriyordu.⁴⁶ Selanik İnâs Rüştîyesi'nde eğitim gören Hasene Hanım, dört yıldır makine on yıldır da el işleriyle meşgul olmaktadır. Kendisi, 2.500 kuruşa satılan makinede işlenmiş entari ile pelerin ve başlıktan oluşan bir çocuk elbisesini göndermişti.⁴⁷ Hakkında bilgi bulunmayan Hüsniye Âli Hanım'ın eseri, 7.000 kuruşa satılan işlemeli bir levhaydı.⁴⁸ Yine katalog içerisinde bir bilgiye yer verilmeyen Fikriye Hanım isimli sanatkâr, 500 kuruşa satılan camdan bir kutuyu sergilemekteydi.⁴⁹

El işleriyle ön plana çıkan bir başka sanatkâr, Darulmuallimat'tan diploma aldıktan sonra başka hiçbir kuruma devam etmeden ve hiçbir hocadan ders almadan el işleri konusunda kendi kendisini yetiştiren Halet Gülsüm Hanım'dır. On iki seneden beri çalışmalarına devam eden ve Sanâyi-i Nefise madalyası da bulunan sanatkârın 1.000 kuruş olan kart sandalı, 20.000 kuruş olan işleme arma ve 300.000 kuruş olan camekân içerisinde bir köşk şeklindeki eserleri bulunmaktaydı.⁵⁰ Halet Gülsüm Hanım'a yönelik bir değerlendirmede, kendisinin güzel yapılmış bir eserinin olduğu belirtilerek sanatkârın ustalığına dikkat çekilmiştir.⁵¹ Bir başka tanıtım yazısında ise, sanatkârın camekân içerisindeki köşk şeklindeki eserine işaret edilmiştir. Bu eser, "zarif" olduğu kadar halıdan iskemle, avize ve piyanoya kadar birçok ayrıntıyı içerecek şekilde yapılmıştı.⁵²

Halet Hanım'ın dışında, hakkında bilgi bulunmayan Türkân Hanım isimli sanatkâr, satılık olmayan yatak çarşafı, bohça ve havlu gibi eserlerin yanı sıra fiyatları 200 kuruş olan bir çift Sinop ürünü nal ve 300 kuruş olan tel işleme başörtüsü gibi eserleriyle katalogdaki yerini almıştır.⁵³ Yine hakkında bilgi verilmeyen Emîne Hanım isimli katılımcı ise, değerleri 50 kuruştan 10.000 kuruşa kadar çıkan bardak örtüsü, Kız Kulesi ve çini iğnesi duvar halısı gibi el işi ürünlerini sunmaktaydı.⁵⁴

El becerisine dayalı bu eserlerin yanı sıra kadın sanatkârların resimle ilgili eserleri ortaya koymaları da dikkat çekicidir. Bunlardan birisi, Bezm-i Âlem Sultanisi resim öğretmeni iken 1914'te hayatını kaybeden Müfide Hanım'dır. Sanâyi-i Nefise madalyası ile Münih'teki sergiden bir madalya kazanan merhum Müfide Hanım'ın satılık olmayan iki adet tablosu sergileniyordu.⁵⁵ Bu alanda eser veren diğer iki katılımcı hakkında katalogda bilgi verilmezken bu kişilerin

46 "Hamiyyet Hulûsi Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

47 "Hasene Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

48 "Hüsniye Âli Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

49 "Fikriye Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

50 "Halet Gülsüm Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

51 "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

52 "Türk Sanayii", *Peyâm*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

53 "Türkân Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

54 "Emîne Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

55 "Merhum Müfide Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

eserleri de satışa çıkarılmamıştı. Bu kişilerden Saîde Es'ad Hanım kendisinin eseri olan yağlı boya tablo⁵⁶ ile katılım sağlamış, Nezahet Nazmî Hanım da, çeşitli büyüklüklerdeki yağlı boya eserlerin yanı sıra yağlı boya atlas üzerine resimli ve çiçekli yastık örtüsünü göndermişti.⁵⁷

2.b.1. Erkek Sanatkârlar ve Eserleri

Türk Sanayi Sergisi'ne ağırlıklı olarak İstanbul'dan katılan ve çoğunluğu oluşturan 36 erkek sanatkâr da, resimden el sanatları ve marangozluğa kadar uzanan geniş bir alandaki eserlerini sergilemişlerdir. Bu bağlamda, erkek sanatkârların önemli bir kısmı resim ve çizim alanıyla doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilgili olan eserlerini göndermişlerdir.

Bu kişilerden birisi, 65 yaşında olup 50 yıldan beri sanatla uğraşan ve çeşitli ödüller kazanan Fethî Bey'dir. Kendisinin, satışa sunulmayan porselen tabak üzerine yapılmış çeşitli resimleri sergilenmekteydi.⁵⁸ Minyatür, tezhip ve resimle ilgilenen 32 yaşındaki Hüseyin Tâhir Bey de halen tezhip öğretmenliği yapmaktaydı. 19 yıldan beri sanatla uğraşan Hüseyin Tâhir Bey, minyatür ve tezhibi İran'daki tanınmış ustalardan öğrenirken, resim konusunda da Rusya'nın yanı sıra Dersaadet Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'nde eğitim görmüş ve birincilikle diploma almıştı. Aylık kazancı 150 lira olan sanatkâr, Galatasaray Sergisi'ne⁵⁹ katılarak mükâfat elde ettiği gibi çeşitli yabancı devletlerden de nakdi mükâfat ya da takdirname kazanmıştı. Kendisinin bir halı resmi 300 kuruşa, Osman Gazi ile Fatih Hazretlerini tasvir eden minyatür levhaları ise 2.500 kuruşa satılmaktaydı.⁶⁰ Bu konuda, hakkında bilgi verilmeyen Fehmî Bey isimli sanatkârın da bir eseri yer alıyordu. Kendisinin ürünü, 500 kuruş değer biçilen sulu boya levhaydı.⁶¹

Resim alanında çalışan diğer sanatkârlar ise asker kökenlidir. Bunlardan birisi İsmâil Remzî Bey'dir. Askerî kaymakam [yarbay] emeklisi olup halen İstanbul Sultanîsi'nde resim öğretmenliği yapan sanatkârın ürünü Anadolu haritası 50.000 kuruşa satışa çıkarılmıştır.⁶² Resimle ilgilenen bir başka isim olan ressam Cevâd Bey, Mekteb-i Harbiye'den diploma almış ve askeriyeden de emekli olmuştur. Tablolarını Galatasaray Sergisi'nde de sunan ve siparişlerini Vezneciler'deki bir mağaza aracılığıyla kabul eden Cevâd Bey, Avrupa mallarıyla rekabet edebilecek düzeyde olduğu vurgulanan resim malzemelerini

56 "Saîde Es'ad Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

57 "Nezahet Nazmî Hanım", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

58 "Fethî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

59 İlki 1916 yılında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti tarafından düzenlenen resim sergisi ve resim sanatına yönelik o dönemdeki gelişmeler hakkında bkz., Candaş Keskin, "I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi", *Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, Yaz 2014, ss.263-279.

60 "Hüseyin Tâhir Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

61 "Fehmî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

62 "İsmâil Remzî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

de ürettiyordu. Kendisi camekân içerisinde bulunan resim malzemesine yönelik bir koleksiyonla sergiye katılmıştır.⁶³ Küçük yaşlarından itibaren resim ve harita sanatıyla ilgilenen kıdemli süvari yüzbaşısı Emîn Bey ise 37 yaşındaydı. Emîn Bey, Kuleli Mekteb-i İdâdisi ile Harbiye'de eğitim görmüş ve daha önce açılan resim sergisine katılmıştır. Sanatkârın eseri, 10.000 kuruşa satılan ipekten üretilmiş Hz. Muhammed'in makamını tasvir eden bir levhadır.⁶⁴

Resim sanatını ilgilendiren diğer eserler ise satışa çıkarılmayan çeşitli ürünlere yönelik çizim ve modellerdir. Bunlardan biri, İmâlât-ı Harbiye Mektebi çıkışlı olan Agâh Orhan Bey'e aittir. Makine ve inşaat resimleri çizmekte olan sanatkâr sergiye makine ve inşaat planlarını göndermişti.⁶⁵ Adı geçen mektepten yetişen bir başka yetenekli sanatkâr Mehmed Şemseddin Bey'dir. Henüz 22 yaşında olan sanatkâr, uygulama aşamasını Zeytinburnu Fabrikaları marangoz kısmında geçirmiş ve Almanya'da eğitim görmüştür. Mehmed Şemseddin Bey'in çeşitli makine parçalarına ait döküm modelleri sergileniyordu.⁶⁶ Bekir Kemânî Bey ismini taşıyan ve hakkında bilgi verilmeyen bir sanatkâr da, iki adet ziraat makinesi resmi ile katılım gerçekleştirmişti.⁶⁷

Sergideki eserlerin bir diğer kısmını sedef içeren ürünler oluşturmaktadır. Bu alanda faaliyet gösterenlerden birisi olan 42 yaşındaki Vâsıf Bey, Yıldız Fabrikası'nda çalışmıştır. İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer Sergisi'ne katılan ve Osmanlı hükümeti ile Fransa'dan çeşitli madalya ve nişanları bulunan Vâsıf Bey'in sanatı kendisine aylık 250 lira kazanç temin ediyordu. Kendisinin 7.000 kuruşa satılan sedeften mozaik işleme ile 8.000 kuruşa satılan takma ayak şeklindeki ürünleri bulunuyordu.⁶⁸ Hakkında bilgi olmayan Hacı Cemîl Efendi, fiyatları 250 ve 500 kuruş olan birer çift sedefli nalın ile sergideki yerini almıştı.⁶⁹

Sergideki bir başka başlığı oluşturan kunduracılık sanatını temsil edenlerden birisi Saraçhane'de mağazası bulunan 55 yaşındaki Mehmed Sadeddin Efendi'dir. Sanatını İstanbul'da öğrenen ve 30 yıla ulaşan çalışma hayatında iyi bir şöhret edinen sanatkâr, Saraçhane'deki mağazasında sipariş kabul ediyordu. Kendisi, 1.500 kuruşa satılan çeşitli potinlerle sergiye katılmıştır.⁷⁰ Yine kunduracılık sanatıyla iştigal eden Hüseyin Hakkı Efendi 40 yaşındaydı ve 25 yıldan beri bu işle uğraşmaktaydı. Eğitimini İstanbul'da yapan sanatkârın, fiyatları 900 ile 2.500 kuruş arasında değişen çeşitli kundura ve iskarpin türünde ürünleri bulunuyordu.⁷¹

63 "Ressam Cevâd Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

64 "Kıdemli Süvari Yüzbaşısı Emîn Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

65 "Agâh Orhan Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

66 "Mehmed Şemseddin Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

67 "Bekir Kemânî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

68 "Vâsıf Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

69 "Hacı Cemîl Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y. İsmi ve cinsiyeti katalogda yer almayıp "Bir Türk" rumuzunu taşıyan bir sanatkâr da, satılık olmayan sedeften işlenmiş Osmanlı armasını sergilemekteydi. ("Bir Türk", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.)

70 "Mehmed Sadeddin Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

71 "Hüseyin Hakkı Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

Ağaç işleri de serginin bir başlığını temsil etmekte olup bu alanda eser veren sanatkârlardan birisi Tophane Mektebi mezunu Mustafa Usta'dır. 52 yaşında olan Mustafa Usta 35 senedir sanatla ilgilenmekteydi. Osmanlı ve Alman devletlerinden sanayi madalyası olan ustanın, değeri 1.000 kuruş olan maun kaplama çekmecesini ile değeri 2.000 kuruş olan kaplama tepsisi sergileniyordu.⁷² Padişah Abdülaziz'in de sandıkçı başısı olan Mustafa Usta'nın ufak çekmeceleri, açılış sonrasında bir değerlendirmede "*cidden güzel*" olarak nitelendirilmiştir.⁷³ Marangozluk sanatını icra eden Ömer Nâil Bey ise, 35 yaşında olup İmâlât-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nde yetişmişti. 20 yıldır sanatla iştigal eden sanatkâr o güne kadar hiçbir sergiye katılmamakla birlikte çeşitli makamlardan 12 takdirname almış ve birkaç defa da nakdi mükâfata lâyık görülmüştü. Kendisinin eserlerine yönelik katalogda bilgi verilmemiş ve sergilenen eşyaların fiyatlarının üzerinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁴

Türk Sanayi Sergisi'ne fotoğrafçılık sanatı da dâhil olmuştur. Bu alandaki ilk isim, Galatasaray Sultanisi çıkışlı olan ve aynı zamanda Hukuk Fakültesi'nde eğitim gören 30 yaşındaki Kenan Hasib Bey'dir. 17 yıldır fotoğrafçılıkla uğraşan Kenan Hasib Bey, polis mektebi fotoğraf öğretmenliğinin yanı sıra Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabirliği görevini de başarıyla yürütmekteydi. Sergiye, satılık olmayan kız resmi ile büyütülmüş bir fotoğrafı göndermişti.⁷⁵ 44 yaşında olan Sadullah İzzet Bey ise, Paris'teki Yüksek Sanayi Mektebi'nde eğitim görmüştü. Kendisinin ürünleri, 5 kuruş ile 1.500 kuruş arasında değişen çeşitli fotoğraflardı.⁷⁶

Dokuma türündeki eserler de, serginin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Bu konuda emek harcayanlardan birisi olan Mehmed Bahaeddin Bey, 19 yıldan bu yana yerli malların gelişmesi için çalışıyordu. Sanatkâr, mağazasında Anadolu emtiasından olan tiftik, yapağı, Afyon ve Uşak halıları üzerine yüklü miktarda sipariş kabul ediyordu ve katalogdaki eşyası 3.500 kuruşa satılan Isparta seccadesiydi.⁷⁷ Tophane Mektebi mezunu olan Râif Bey de, tüm emeğini sanayi alanına vakfetmişti. Ne var ki, sanat hayatında pek çok başarısı olmakla birlikte, karşısına çıkan engeller nedeniyle büyük bir üzüntü içerisinde inzivaya çekilmişti. Sergiye gönderdiği ve satılık olmayan çeşitli sistemdeki fesler ise sanatkârlığı dönemine aitti. Kendisi bu eserleri gençliği teşvik amacıyla göndermişti.⁷⁸ Râif Bey'in bu eserleri kamuoyuna tanıtılırken, sanatkârın kendi özel atölyesinde yaparak imtiyazını aldığı feslerin, o günkü şekillerden çok farklı olarak muhtelif sistemlerde ve "*oryantal*" tarzda olduğuna işaret edilmiştir. Aynı şekilde, büyük salonun duvarında bulunan sedef kakmalı iki levhası ile iki yeni çerçevesinin de "*pek güzel*" olduğu ifade edilmiştir.⁷⁹

72 "Mustafa Usta", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

73 "San'at-kârlarımız", *Vakit*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

74 "Ömer Nâil Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

75 "Kenan Hasib Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

76 "Sadullah İzzet Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

77 "Mehmed Bahaeddin Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

78 "Râif Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

79 "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyası*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 8 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

Sanatkârın kendisinin icadı olan kırmızı renkli feslerin de ayrıca dikkati çektiği belirtilmiştir.⁸⁰ Bu alanda çalışan bir başka sanatkâr olan ve hakkında bilgi verilmeyen ustalardan Hulûsî Bey de, 100.000 kuruş fiyat öngörülen bohça, yastık, yorgan gibi ürünlerini göndermişti.⁸¹

Türk Sanayi Sergisi içerisinde saraçlık sanatının iki temsilcisi olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki olan Türk saraçlığının önde gelen isimlerinden Tayyib Fikrî Bey, belirli bir döneme kadar Filibe'de daha sonra da İstanbul'da yalnız olarak çalışmış ve 1911 yılında düzenlenen Lozan Sanayi Sergisi'ne katılarak en büyük ödülü kazanmıştır. Sanatkâr, 1.000 kuruşa satılan hamut⁸² ile katalogda yer alıyordu.⁸³ Aynı şekilde, hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen saraç Mehmed Âlî Efendi de, saraç bıçkı koleksiyonu ile sergiye katılmıştı.⁸⁴

Saraçlık gibi müzik aletleri konusunda da iki sanatkâr bulunmaktadır. Bunlardan birisi Vezneciler'de musiki mağazası bulunan Fahrî Bey'dir. Kendisi, değerleri 300 ile 2.000 kuruş arasında değişen ney, ud, kemençe ve keman gibi müzik aletlerini satışa çıkarmıştır.⁸⁵ Ney sanatıyla ilgilenen Şevket Avnî Bey ise, Mekteb-i Mülkiye'nin ardından Harbiye Nezareti hizmetine girmiş, o dönemden itibaren musikiye ilgi duyarak en ünlü hocalardan ney dersi almış ve 5 ay sonra da ney talimine başlamıştır. O güne dek yaklaşık 80 genç ile ney talim ettiği gibi kullandığı neyleri uygun bulmadığı için 1.500 kadar neyi de bizzat üretmiştir. Tüm bu çabalarıyla musiki hayatında büyük bir şöhret kazanan sanatkâr, sergiye değerleri 8.000 kuruş olan çeşitli ney örnekleri ile katılmıştır.⁸⁶

Bu kategorilerin dışında, çok farklı alanlara yönelik eserler göze çarpmaktadır. Kehribar sanatını yaşatmaya gayret eden ve 50 yıllık sanatkâr olan Âlî Bey, II. Abdülhamid döneminde "Kehribarcıbaşı" unvanıyla ödüllendirilmiştir. Önemli sermayedarlarla çalışmasına karşın yaptığı ortaklıklardan büyük zararlarla ayrılmıştır. Buna rağmen durumunu düzeltmeyi başaran Âlî Bey'in son işyeri Sirkeci'deydi ve maiyetinde 20'si sanatkâr kalanı hizmetli olmak üzere 27 kişi çalışmaktaydı. Yetiştirdiği sanatkârların sayısı 30'u bulan Âlî Bey ülke içerisinde yapılan çeşitli sergilere katılmış ancak yurt dışında herhangi bir sergiye gitmemişti. Kendisi kehribar kolye, tespih ve sigaralık türündeki ürünlerini göndermişti.⁸⁷ Serginin açılışından sonra kaleme alınan bir yazıda, kendisinin özellikle ağızlıklarına dikkat çekilmiş ve bunlar "kıymetdar" olarak nitelendirilmiştir.⁸⁸

80 "Türk Sanayii", *Peyâm*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

81 "Hulûsî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

82 Araba koşumunda atların boyunlarına geçirilen ağaç veya üstüne meşin geçirilmiş çember. (*Türkçe Sözlük*, 11. b., Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011, s.1040.)

83 "Tayyib Fikrî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

84 "Saraç Mehmed Âlî Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

85 "Fahrî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

86 "Şevket Avnî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

87 "Kehribarcıbaşı Âlî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

88 "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyası*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

Mustafa Fehmî Efendi ise, 30 yıldan beri Kütahya'da saatçilik yapıyordu. Çeşitli sertifikalar kazanan sanatkârın eserleri, 2.500 kuruşa satılan küçük duvar saati ile 10.000 kuruş değer biçilen büyük duvar saatiydi.⁸⁹ Mustafa Fehmî Efendi'nin sanatkârlığının ele alındığı bir yazıda, kendisi tarafından Kütahya'da yapılmış olan kasalı büyük salon saatinin sergi salonunun güzel eserlerinden biri olduğu belirtiliyordu. Bu saat gün ve ayların yanı sıra Milâdî ve Rûmî tarihleri de gösteriyordu. Bu övgünün ardından: "*Kütahya gibi vesâit-i medenîyyeden mahrûm bir yerde imâl edilen bu saat Türklerin istidâd-ı snâiyyesine pek canlı bir delîl teşkil etmektedir*" denilerek, Türk sanatkârların yeteneklerine göndermede bulunuluyordu.⁹⁰

35 yaşında olan Mehmed Mümtâz Bey, idâdî dışında eczacılık eğitimi görmüştü ve fiyatları üzerinde bulunan telden imal edilmiş çeşitli kartlık ve sepet gibi ürünlerini sunmuştu.⁹¹ Hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen Hilmî Bey'in eserleri arasında 500 kuruşa satışa sunulan meşaleli gönye de yer almaktaydı.⁹² Süpürgecilik sanatını sürdüren 50 yaşındaki Hafız Hüseyin Hüsni Efendi, eğitimini Filibe'de yapmıştı ve merhum şehzade Yusuf İzzettin Efendi için yaptığı süpürge şehzade tarafından takdirle karşılanmıştı. 30 yıldır bu işi yürüten sanatkâr sergiye ufak büyük ebatta çeşitli süpürgeler göndermişti.⁹³

19 yıldır sanatla uğraşan 33 yaşındaki Ahmed Halil Bey, sanayi mektebi çıkışlıydı ve halen Zeytinburnu Fabrikaları'na devam ediyordu. Özel bir imâlâthanesi de bulunan sanatkârın satılık olmayan kravat iğneleri, kol düğmeleri ve el çantasına özgü kilit gibi eserleri mevcuttu.⁹⁴

Mülâzım-ı evvel [üsteğmen] Mehmed İsmâil Efendi, 48 yaşında olup 35 yıldan bu yana sanatla iştigal ediyordu. Yıldız Fabrikası'nda çalışan, Hilâl-i Ahmer Sergisi'ne katılan ve çeşitli nişan ve madalyalara sahip bulunan Mehmed İsmâil Efendi, halen Malzeme-i Sıhhiye-i Askeriye İmâlâthanesi'ne devam ediyordu. Kendisi, her biri 400 kuruş olan alçıdan üretilmiş tavşanlar ile sergiye dâhil olmuştu.⁹⁵

Hattatlık sanatını devam ettirmeye çalışan ve asıl ismi Azmî olan hattat Hamid Bey 27 yaşındaydı. Dokuz yaşındayken yazıya heves duyan ve hala bu "aşkı" bitmeyen sanatkâr, eğitimini Diyarbakır İdâdîsi'nde tamamladıktan sonra bir yıl kadar İstanbul'da Hukuk Fakültesi'ne, üç yıl kadar da Sanâyi-i Nefise'ye devam etmesine karşın askeri görevi dolayısıyla buraları bitirememiştir. Halen iştigal ettiği sanat yurdunda çalışmakta olan Hamid Bey'in çeşitli yazı örnekleri sergileniyordu.⁹⁶

89 "Mustafa Fehmî Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

90 "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

91 "Mehmed Mümtâz Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

92 "Hilmî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

93 "Hafız Hüseyin Hüsni Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

94 "Ahmed Halil Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

95 "Mülâzım-ı Evvel Mehmed İsmâil Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

96 "Hattat Hamid Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

İmâlât-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nde yetişen 39 yaşındaki Mehmed Reşid Bey Almanya'daki bir fabrikada da eğitim görmüştür. Sanatındaki başarısı nedeniyle eğitim için Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi tarafından Berlin'e gönderilmişse de, mütareke nedeniyle ülkeye geri dönmüştür. Çocukluğundan bu yana sanatla ilgilenen ve gerek yurt içinden gerekse yurt dışından çeşitli takdirname ve madalyalar kazanan Mehmed Reşid Bey, sergiye takma ayağın da içerisinde yer aldığı satılık olmayan çeşitli eserlerini göndermişti.⁹⁷

38 yaşında olup 1912 yılından bu yana ıtriyaat işleriyle ilgilenen ve Galata'da bir atölyesi bulunan Hasan Şevkî Bey, ürettiği kolonyalar ile sergiye katılırken bunların her birinin değerini 100 kuruş olarak belirlemiştir.⁹⁸ Hakkında bilgi verilmeyen Hafız Necmeddin Efendi, 20 kuruşa satışa sunulan kitap kaplarına yönelik bir çalışmasını göndermiştir.⁹⁹ Yine hakkında bilgi bulunmayan Süreyyâ Bey, Çanakkale üretiminden toprak çerçeve, arma ve tütün tablası ile Eyfel Kulesi, tahtadan oyma çerçeve ve ince kâğıttan yazılmış levha ile sergiye katılmıştır.¹⁰⁰

2.b. Türk Sanayi Sergisi'ne Katılan Kuruluşlar ve Sanayi Mecmuası

Türk Sanayi Sergisi'ne, belirtildiği gibi kurumsal düzeyde 18 katılım gerçekleştirilirken, bunların biri terzihane olmak üzere 12 tanesini üretim amaçlı fabrika ve şirketler teşkil ediyordu. Diğer 6 kuruluş ise, meslekî ve eğitim amaçlı faaliyette bulunuyordu. Bunların dışında, sanayi dünyasındaki gelişmeleri aktarma hedefini taşıyan Sanayi Mecmuası katılımcı olarak gözükmüyordu.

Çeşitli sanayi alanlarında üretim yapan 12 kuruluşun, o gün itibarıyla 7'si devlet mülkiyetinde iken, 5'i de özel sermayeye aitti. Sayısal dağılım yakın gözükmekle beraber, büyüklük ve üretim kapasitesi açısından devlet işletmelerinin çok daha öne çıktıkları görülmektedir. Bu noktadan hareketle, büyük sanayideki ağırlığın kamuda olduğu söylenebilir.

Sergi bünyesindeki diğer 6 kuruluşun 4'ü kadınlara meslek kazandırmayı amaçlamaktaydı. Son 2 kuruluş ise, İstanbul ve Beyrut'taki sanayi mektepleriydi.

Sergi kataloğunda, tüm kuruluşlar hakkında kimi zaman ayrıntılı bilgiler verilirken, çeşitli basın organlarında da bunların bir kısmı hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunulmuştur.

97 "Mehmed Reşid Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

98 "Hasan Şevkî Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

99 "Hafız Necmeddin Efendi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

100 "Süreyyâ Bey", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

2.b.1. Sergide Yer Alan Devlet Kuruluşları

Türk Sanayi Sergisi'ne katılan devlet kuruluşu sayısı 7 olup bunların üretim merkezi İstanbul'daydı. Bu kuruluşlarda, küçük ve büyük sanayi alanına giren birçok eşya üretilmekteydi.¹⁰¹

Bu fabrikalardan biri Defterdardaki Fes Fabrikası'dır. 1833 yılında kurulan fabrika, başlangıçta sadece fes üretmekle birlikte zaman içerisinde dokumacılığa da başlamıştı. 1865'teki yangının ardından 1868'de yeniden inşa edilerek modern makinelerle donatılmıştı. 1877'den itibaren Harbiye Nezareti'ne bağlanarak üretiminin tamamı askeri ihtiyaçlara ayrılan fabrika, 1916 yılında yeniden genişletilerek dokuma sanayiindeki en büyük kuruluş haline getirilmişti.¹⁰² Halen askeriye emrinde olan fabrikanın halı, fes, çorap ve yorgan şeklindeki ürünleri satılıktı ve fiyatları eşyaların üzerinde yazılıydı.¹⁰³ Fabrikaya yönelik değerlendirmelerde, burada üretilen battaniyeler Avrupa'daki örneklerine eşdeğer bir şekilde "metin" ve "zarıf" olarak nitelendirilmişti.¹⁰⁴

Yine askeriye emrinde olan bir diğer devlet işletmesi 1850 yılında kurulan Makriköy Bez Fabrikası'dır. İşletme Osmanlı'daki ilk inorganik enerjili fabrika olarak da dikkati çekmektedir. Kuruluşundan bir süre sonra Avrupa'dan yeni makine, tezgâh ve ustalar getirtilerek kapasite genişletilmeye çalışılmış ise de, maliyet artışı nedeniyle bez üretimine ağırlık verilmiştir. 1867 yılında ise fabrika Harbiye Nezareti emrine verilmiştir.¹⁰⁵

Katalogda belirtildiğine göre, fabrikanın o gün için 365 hizmetli çalışanı bulunurken bu sayı gerekli görüldükçe artırılmaktaydı. Yurt dışındaki çeşitli sergilere de katılan fabrika tarafından gönderilen çeşitli mensucat örnekleri ve havlular satılık değildi.¹⁰⁶ Serginin açılışından sonra Bez Fabrikası'na yönelik değerlendirmelerde, burada üretilen basma, havlu ve diğer bez dokumaların sergilendikleri salonun ortasındaki büyük masayı baştanbaşa kapladıkları¹⁰⁷ ve eşyalar arasında yetmiş sene önce üretilen basmaların bir örneğinin de olduğu ifade edilerek işletmenin ürünlerine dikkat çekiliyordu.¹⁰⁸

101 Serginin açılışından sonraki bir habere göre, sergi kataloğunda yer almamasına karşın, Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretine ait fabrikada üretilen telgrafa yönelik alet ve edevat da sergilenecekti. ("Sanayi Sergisi'nde", *Peyâm*, 7 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.4.)

102 Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1988, ss.50-51. Tefik Güran, "Feshâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul, 1995, ss.426-427. Tefik Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, ss.373-381.

103 "Fes Fabrikası", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

104 "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyası*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

105 Zafer Toprak, "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985, ss.1345-1346. Önsoy, a.g.e., s.52.

106 "Bez Fabrikası", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

107 "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

108 "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 8 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3. Fabrikaya yönelik başka bir

Sergide yer alan bir başka önemli devlet kuruluşu Zeytinburnu Fabrikaları'dır. Bu fabrikaların temelini teşkil eden ve demirhane adıyla anılan fabrikalar 1842-1843 yıllarında kurulmaya başlanmıştır. Bölgenin deniz tarafında yoğunlaşan tesislerin en önemli üretimi demir alanındaydı.¹⁰⁹ Katalogda açıklandığına göre de, o gün itibariyle merkezi Tophane'deki İmâlât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü olan fabrikalardaki memur sayısı 80'e yakın iken, hizmetli sayısı 500'ü geçmekteydi. Üretim kapasitesi oldukça yüksek olan fabrika, aynı zamanda ülkenin her tarafına dağılmış bulunan Türk sanatkârlarının da %60'ını yetiştirmişti. Nitekim o güne kadar yetiştirilen sanatkâr sayısı 1.000'e yaklaşmıştı. Sergi için, bu fabrikaların ürünlerini içeren ayrı bir katalog hazırlanarak ziyaretçilere sunulmuştu.¹¹⁰ Sergi odalarından birinin ayrıldığı vurgulanan fabrika ürünlerine yönelik bir yazıda, bunların Avrupa'dakilerle rekabet edebilecek düzeyde "san'at-kârane" ve "zarîf" bir şekilde yapıldıkları belirtiliyordu.¹¹¹

Merkezi aynı yerde olan bir başka devlet işletmesi İmâlât-ı Harbiye Makriköy Fabrikaları'dır. Zeytinburnu Fabrikaları ile aynı tarihlerde kurulan bu tesislerde iplik bükme atölyesi, yünlü ve pamuklu dokuma fabrikaları, bir demir atölyesi ve bir tersane bulunuyordu.¹¹² Katalogda aktarıldığına göre, işletmenin Konya ve Kayseri'de birer güherçile imâlâthanesi ve bazı vilayetlerde de birer bey'iyye [satış] memuru bulunuyordu. Zeytinburnu Fabrikaları gibi birçok sanatkârın yetişmesini sağlayan tesislerin, tam kapasite çalıştığı durumlarda amele ve hizmetli sayısı 1.000 civarındaydı. Makriköy Fabrikaları, fiyatları 15 kuruştan 280 kuruşa kadar değişen düzeylerde olan eter kibrit, zaç yağı, tuz ruhu, sabun ve tahta kova gibi ürünleri satışa sunmuşlardı.¹¹³

İşletmeye yönelik bir yazıda, fabrikanın Mondros Mütarekesi'nden itibaren ziraat makinelerinden sandalye ve hatta takunyaya kadar her çeşit eşya üretimine başladığı belirtiliyordu. Fabrikanın fiyat kataloğuna bakıldığında ise, yapılan üretimin fiyat açısından da ne denli avantajlı olduğu görülmüştü. Buna göre, fabrika tarafından üretilen Amerikan tarzında bir sandalyenin fiyatı 150 kuruştı. Oysa o gün itibariyle, en kötü şekilde üretilmiş bir hasır iskemle için bile en az 2 lira talep ediliyordu. Dolayısıyla, fabrikanın ürünlerine rağbet edildiği takdirde hem tüketiciler kazanacak hem de ülkenin parası dışarıya gitmeyecekti.¹¹⁴

değerlendirmede, sergilenen kumaşların yetmiş beş sene öncesine ait olduğu belirtilmiş ve diğer eserlerin de piyasada bulunanlardan üstün olduğu kaydedilmiştir. ("Türk Sanayii", *Peyâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.)

109 Önsoy, a.g.e., s.52.

110 "Zeytinburnu Fabrikaları", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

111 "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

112 Önsoy, a.g.e., s.53.

113 "İmâlât-ı Harbiye Makriköy Fabrikaları", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

114 "Türk Sanayii", *Peyâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

Merkezi Tophane İmâlât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü olan bir diğer devlet işletmesi olan Tophane Fabrikaları'nın geçmişi Fatih dönemine kadar uzanıyordu. 1743 tarihinde tamamen yıkılarak yeniden yapılan fabrikalar zaman içerisinde giderek büyümüşlerdi.¹¹⁵ Katalogdaki bilgiye göre de, o gün itibarıyla müessese içerisinde üç yüze yakın hizmetli ve altmış kadar memur görev almaktaydı. Fabrikanın günlük üretim gücü gerektiğinde bir buçuk ton ham malzemeyi işleyecek düzeydeydi ve o güne kadar fabrikada çalışan sanatkâr sayısı 5.000'e yaklaşıyordu. Tophane Fabrikaları'na ait eşya listesi ise Zeytinburnu Fabrikaları katalogu içinde verilmişti.¹¹⁶

İmâlât-ı Harbiye merkezli üretimin ele alındığı değerlendirmelerde, en fazla eşya alan konferans salonunun tamamen bu fabrikaların ürünlerine ayrıldığı belirtilmiştir.¹¹⁷ Ayrıca sergilenen eşyaların çok çeşitli ve "san'at-kârane" olmalarının yanı sıra, kalbur makinesi örneğinde olduğu gibi birçok eşyanın da Avrupa'dan gelenlerden hiçbir farkının olmadığı vurgulanmıştır.¹¹⁸ Bu ürünlere yönelik diğer bir izlenimde ise, üretimin önemine atıfta bulunulmasının dışında kamuoyuna teşvik mahiyetinde bir çağrı da yapılmıştır:

"İmâlât-ı Harbiye'nin konferans salonunu işgal eden bıçakları, kovaları, fırçaları, fiçileri, koşumları, demircilik âlet ve edevâtıyla sâir mamûlâtı hep şâyân-ı tedkik şeyler. İnsan bunları seyrettiği zaman bilâ-ihitiyâr kendi kendine:

-Mademki bunlar bizim memlekette de yapılıyor. Niçin hârice arz-ı iftikar [ihtiyaç duyma] ediyoruz? suâlini soruyor.

*Evet, bunlar bizde de yapılabilir. Ve yapılmak için hiçbir mâni de yok. Elverir ki halk rağbet göstere ve müteşebbisler de hüsn-i niyetle gayret ve âzimle çalışsınlar."*¹¹⁹

Sözü edilen bu fabrikaların dışında, devlete bağlı bir diğer kuruluş Ordu Donanma Pazarı'dır. 1914 yılında kurulan ve merkezi yeni postane civarı olan müessesenin sermayesi 100.000 lira olup, Konya ve Eskişehir'de şubeleri bulunmaktaydı. 50 memur ve memure istihdam eden kuruluşun, terzihane ile ufak ölçekte bir saraçhanesi mevcuttu. Saraçhanesinde önemli sanatkârlar yetiştiren ve 100'e yakın saraç kalfası çıkaran kuruluş saraciye alanına yönelik her türlü siparişi kabul ediyordu. Donanma Pazarı, fiyatları 250 ila 16.500 kuruş arasında değişen şarjör, revolver kılıfı, eğer, hayvan koşumu ve keten bezden mamûl sandık gibi ürünlerle sergiye katılmıştır.¹²⁰ Ordu Donanma Pazarına yönelik bir tanıtımda, başta at takımları olmak üzere sergilenen ürünlerin Avrupa'daki örneklerinden daha ucuz olduğu bilgisine yer verilmiştir.¹²¹

115 Şafak Tunç, *Tophâne-i Âmire ve Osmanlı Devletinde Top Döküm Faaliyetleri*, Başak Kitap, İstanbul, 2004, ss.17-27.

116 "Tophane Fabrikaları", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

117 "San'at-kârlarımız", *Vakit*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

118 "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyası*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Ocağı'nda Sanayi Sergisi", *Tarîk*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

119 "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

120 "Ordu Donanma Pazarı", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

121 "Sanayi Sergisi", *Vakit*, 8 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

Kökeni itibariyle özel bir girişim olmakla beraber, sergiden kısa bir süre önce Dârüleytam'a¹²² devredilmesi nedeniyle devlet mülkiyetine geçen kuruluş Sepet Fabrikası'dır. Fabrika, genç sanatkârlardan Hasib Bey'in gayretleriyle 1915 yılında kurulmuştur. Kendisi, bir sepetçi okulunda eğitim gördüğü gibi, Paris'teki bir sepet fabrikasında da çalışmıştır. 1915 yılında Derne'de iki küçük çocuk ve 546 kuruşla işe başlanmış ve yılsonunda amele sayısı 84'e sermaye de 390 liraya ulaşmıştır. Bu gelişmenin ardından, 1917 yılında, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti¹²³ ile anlaşarak İstanbul Divanyolu'nda bir Sepet Fabrikası kurulmasına girişilmiştir. Cemiyet fabrikaya 10.000 lira kadar yardım etmesine ve 5.000 liralık daha yardım kararı almasına karşın cemiyetin kapatılması işleri aksatmıştır. Bu nedenle, Avrupa'dan alınan makine ve malzemeler ortada kaldığı gibi fabrikanın Edirne şubesi de faaliyetlerine devam edememiştir.¹²⁴

Bu olumsuz gelişmenin ardından mülga durumuna düşen fabrikanın, şehit ve yetimlere faydasının dokunduğundan hareketle, Hazine'ye intikal etmiş olan mal ve eşyalarının satılması yerine bir hayır kurumuna devredilmesinin ülke açısından daha doğru olacağı düşünülmüştür. Böylece ülkenin çok sınırlı olan sanayi kuruluşlarından biri korunacağı gibi, ileride üretiminin artırılması da söz konusu olabilecekti. Bu düşünceler ışığında, Sepet Fabrikası'nın Dârüleytam'a bedelsiz bir şekilde devredilmesi için, 17 Haziran 1919 tarihinde bir kararname layihası hazırlanmış ve 19 Temmuz 1919'da da ilgili karar çıkmıştır.¹²⁵ 22 Temmuz 1919 tarihli Takvim-i Vekayi'de de yayımlanan kararname ile bütün eşyası Hazine'ye geçmiş olan mülga Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne ait Sepet Fabrikası tümüyle Dârüleytam'a devredilmiştir.¹²⁶ İlgili karar, Darüleytam'a

122 25 Kasım 1914 tarihinde kurulan Dârüleytam, yetim ve öksüz çocukları korumak amacını taşıyordu. Bu konuda bkz., Hidayet N. Nuhoğlu, "Dârüleytam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s.521.

123 1 Şubat 1913 tarihinde faaliyete geçen cemiyet, İttihat ve Terakkî'nin paramiliter kuruluşları arasında yer almaktadır. Cemiyet, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm üretmenin yanı sıra orduya destek olma amacını da güdüyordu. Cemiyet hakkında bkz., Erol Akcan, "Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti", *Tarihin Peşinde*, sy. 13 (2015), ss.161-183. Erdal Aydoğan, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", *The Establishment of Anatolia Defence and National Community a Paramiliter Organisation and Some Works in the First World War, Atatürk Dergisi*, (Journal Of Atatürk), C.III, S.3, Ocak 2003, ss.67-75.

124 "Sepet Fabrikası", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y. Hasib Bey de, o dönemde fabrikanın müdürlüğü görevini yürütüyordu. (T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, (DH.EUM, 6. Şb.), Dosya No: 43, Gömlek No: 20.)

125 BOA, İradeler Dosya Usulü, (İ.DUİT), Dosya No: 116, Gömlek No: 33.

126 "Mülga Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne Aid Sepet Fabrikası'nın Dârüleytam'a Devri Hakkında Kararname", *Takvîm-i Vekayi*, 22 Temmuz 1335/1919, s.2. BOA, İ.DUİT, Dosya No: 116, Gömlek No: 33. Kararın İstanbul basınındaki yansımaları için bkz., "Müdâfaa-i Milliye'nin Sepet Fabrikası", *İleri*, 23 Temmuz 1335/1919, s.3. "Müdâfaa-i Milliye'nin Sepet Fabrikası Dârüleytam'a Verildi", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Temmuz 1335/1919, s.2. "Sepet Fabrikası", *Alemdâr*, 23 Temmuz 1335/1919, s.2. Devir hazırlıklarının yapıldığı sırada kaleme alınan bir yazıda, fabrikanın kapanmayacak olmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Zira büyük bir özenle ortaya çıkarılan bu fabrika, sepet işlerinin her çeşidini "metânet" ve "zarâfetle" ürettiği gibi Avrupa'daki örneklerinden de geri kalmıyordu. ("Sepet

gönderilmiş ve fabrikaya yönelik faaliyetlerin başlatılması istenmiştir.¹²⁷

Bu sıkıntılardan sonra, fabrika bir zamanlar 180 yetimi çalıştırmakta iken artık 32 yetimi istihdam etmekteydi ve üretim kapasitesi de 100.000 sepetten 60.000'e gerilemişti. Bu noktada, fabrikanın kurucusu Hasib Bey, kuruluşun kapanmaması için her türlü fedakârlığı yapmaya çalışıyordu. Fabrikanın 10.000 lira tutarındaki borcuna karşılık, o gün itibarıyla 30.000 liralık eşyası bulunuyordu. Fabrikanın canlanabilmesi için 20.000 lira yeterli olacaktı ve o durumda ortalama 350 kadın ve 150 erkek işçi çalıştırılacak ve hâlihazırda yarım lira yevmiye alan bir işçi 3 lira kazanabilecekti. Üretim için gerekli hammaddelerin tedarikinin de ülke içerisinde sağlanması mümkündü. Öte yandan, fabrikanın çalışmasını hızlandırmasıyla birlikte 500 aile iş bulabilecek ve 100 ila 150.000 arasında sepet üretileceğinden bu alanda Avrupa'ya ihtiyaç duyulmayacaktı. Böylece, sepet ithali için yurt dışına verilen 2.000.000 lira da ülke içerisinde kalacaktı. Hasib Bey, kuruluşun tam kapasiteyle tekrar faaliyete geçmesi halinde yıllık gelirinin 30.000 liradan aşağı olmayacağını söylüyordu. Sepet Fabrikası, mevcut haliyle Divanyolu'ndaki eski Tasvir-i Efkâr binasında bulunmaktaydı. Sepetçiliğe ait Avrupa'da yapılan her türlü ürüne yönelik sipariş alınıyordu ve sergiye satılık olmayan sepet örnekleri gönderilmişti.¹²⁸ Fabrikanın ürünleri hakkında yapılan bir yorumda, "gayet ince san'at-kâr" gözüktükleri tespitinde bulunulmuştur.¹²⁹

2.b.2. Sergide Yer Alan Özel Sanayi Kuruluşları

Türk Sanayi Sergisi bünyesinde devlete bağlı olanlar ön plana çıkmakla birlikte, sayıları 5 olan ve farklı alanlarda hizmet veren özel kuruluşlar da yer almaktadır. Bu 5 kuruluşun 2'si dışında tümü İstanbul merkezli çalışıyordu. Kütahya ve Adapazarı'nda üretim yapan 2 fabrikanın da İstanbul'da birer şubesi bulunmaktaydı.

Bu fabrikalardan biri Kütahya Çini Fabrikası'dır. Hâcî Âlî-zâde çini fabrikası adıyla da anılan işletme, fiyatları üzerinde bulunan çeşitli çini ürünlerini göndermekle birlikte firma hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir. Bununla birlikte fabrika müdürünün daha önce sergi heyetine gönderdiği mektupta, bazı önemli sebeplerden dolayı sergiye kapsamlı bir şekilde katılımın gerçekleştirilemediği belirtiliyor ve fabrika ürünlerinin gönderilen örneklerle sınırlı olmadığı dile getiriliyordu. Bu mektupta, üretimi yapılan ürünlere yönelik

Fabrikası", *Memleket*, 15 Temmuz 1335/1919, s.2.)

127 BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî*, (MF. MKT), Dosya No:1239, Gömlek No: 27.

128 "Sepet Fabrikası", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

129 "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyası*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1. Serginin açılmasından bir süre önce yapılan bir değerlendirmede de, okuyucular fabrikayı gezmeye davet edilerek, Türklerin imkân bulunca ne kadar büyük eserler ortaya çıkardıklarını görmeleri isteniyordu. Bununla birlikte, büyük bir sıkıntı içerisinde bulunan fabrikanın zengin tüccarlar tarafından devralınması çağrısında da bulunuluyordu. Fabrikanın tekrar faaliyete geçmesiyle beraber, kendileri önemli miktarda gelir elde edecekleri gibi, ülkeye de büyük bir hizmette bulunmuş olacaktı. ("Sepet Fabrikası'nı Kurtaralım!", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Eylül 1335/1919, s.1.)

verilen bilginin yanı sıra firmaya yönelik tanıtım şu sözlerle yapıyordu:

*“Her nev’î şekilde ve istenilen resim ve çini renklerinde sürahi, bardak vazolar, tabaklar, yemek tabakları, yemek masaları, tavan, merdiven çivileri, hamam, duvar ve döşeme çinileri, gayet güzel şadıroanlar, çeşme çinileri; mihraplar; sandukalar; camiler ve sâir yerlere yazılar ehven [ucuz] fiyatla müddet-i muâyene zarfında bâlâ [yüksek] imâl teslim edilir. Evlerinizin, balkonlarınızın zarâfetini ve temizliğini ister misiniz sıcaktan soğuktan müteessir olmayan çiniden döşeyiniz. Çini her hususta elverişli; solmaz, sararmaz; eskimez ucuz bir şeydir.”*¹³⁰

Kütahya fabrikası ürünlerinin ele alındığı değerlendirmelerde de, bunların, “gayet zarif” olan eski millî sanatlardan artık çok az kalan bir kısmını yeniden canlandırdıkları ve çok “san’at-kârane” bir şekilde işlendikleri vurgulanmıştır.¹³¹

Özel kesimi temsil eden ve üretim yeri İstanbul dışında olan bir başka kuruluş Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmâlâthanesi Osmanlı Anonim Şirketi’dir. 1916 yılında kurulan ve 1917 yılında anonim şirket haline dönüşen işletmenin merkezi Tophane’dedir. 84.000 lira olan kuruluş sermayesi, yeniden ihraç edilen hisse senetleriyle birlikte 168.000 liraya ulaşmıştır. Şirketin Galata gümrüğü salonu karşısında bir şubesi ve satış mağazası vardı ve üretim yeri Adapazarı tren istasyonu yakınındaydı. Kuruluşun 50 kişilik memur kadrosuna karşılık, geçici işçiler ile çeşitli mesleklerden oluşan 900 kişilik bir işçi kadrosu bulunmaktaydı. Her türlü eşya siparişini kabul eden şirket, sergiye, fiyatları üzerinde bulunan çekiç, pulluk, el arabası, yazıhane koltuğu, dosya dolabı, koltuk, kanepeler, sandalye, dolap ve yatak odası takımı gibi eserlerini göndermişti.¹³² Bu şirketin yaptığı salon, yatak odası ve yazı odası takımları, yabancıları bile “imrendirecek” derecede “güzel” ve “temiz” olarak nitelendirilmiştir.¹³³ Bu nedenle de, fabrikanın tüm ürünlerine rağbet edilebileceği belirtilmiştir.¹³⁴

Sergide yer alan bir diğer özel fabrika Salâhaddin Refik Bey Fabrikası’dır. Bu fabrika, daha önce Dârüleytam tarafından işletilmekte iken 1917 yılında Refik

130 “Kütahya Çini Fabrikası”, *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

131 “Türk Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1. “San’at-kârlarımız”, *Vakit*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2.

132 “Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmâlâthanesi Osmanlı Anonim Şirketi”, *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y. Her türlü ahşap ve demir malzeme üretimiyle ilgileneneceği belirtilen şirketin 1917 yılındaki kuruluşuna yönelik karar süreci için bkz., BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, (MV), Dosya No: 247, Gömlek No: 5. BOA, *İ.DUİT*, Dosya No: 120, Gömlek No: 29. BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, (BEO), Dosya No: 4460, Gömlek No: 334489. İttihat ve Terakki’nin desteğiyle kurulan şirket, Enver Paşa’nın da katıldığı bir törenle açılırken, bu girişim millî sanayinin Anadolu’ya yayılması adına olduğu kadar büyük sanayinin ilk örneğini oluşturması adına da önemli bir adım şeklinde değerlendirilmiştir. (Zafer Toprak, *Türkiye’de Millî İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, ss.340-343.)

133 “Türk Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1. “San’at-kârlarımız”, *Vakit*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2.

134 “Türk Sanayii”, *Peyâm*, 2 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

Bey'e devredilmiştir.¹³⁵ Katalogdaki bilgiye göreyse, fabrika serginin açılışından dört sene önce Çemberlitaş'taki Osman Efendi ve şürekâsı fabrikasının tamamen satın alınıp genişletilmesiyle faaliyete geçmiştir. Galatasaray Sultânisi'nin yanı sıra Dersaadet ve Paris Hukuk Fakülteleri'nden mezun olan Refik Bey, bir gurur meselesiyle fabrikayı yeniden işleme açmış ve özellikle Türk üslubunu canlandırmayı amaç edinmiştir. Kendisi öncelikle tamamen çökmeye yüz tutmuş İstanbul sedefçiliğini canlandırmaya çalışmış ve üretimini yaptığı 15-20 parça sedef ürünüyle çok başarılı olarak fabrikasına haklı bir takdir kazandırmıştır. Fabrika aynı zamanda Osmanlı oymacılığını canlandırma konusunda da başarılı faaliyetlerde bulunmuş ve hazırlanan ürünler devlet kurumlarının da yer aldığı çeşitli yerlere gönderilmiştir. Fabrika, alanında başarılı çalışmalar yaptığı halde yeterli ilgiyi görmemesine karşın Batı üslubunda da önemli eserler ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanı sıra, lake ve yaldızcılık ile inşaat şubeleri de açılmıştır. Fabrikanın savaş esnasındaki amele miktarı 300'e ulaşmış olmasına karşın geleneksel noktada 60-70 civarındaydı. Fabrika, içerisinde salon takımı, yatak odası karyolası, sigara masası, sehpa, rahle ve sofrası iskemlesinin de yer aldığı Batı ve Doğu tarzını yansıtan kapsamlı bir ürün yelpazesıyla sergiye katılmıştı.¹³⁶

Türk Sanayi Sergisi'ne katılan bir diğer özel kuruluş Terakkî-i Sanayi Türk Anonim Şirketi'dir. Ülkenin motorla çalışan alanındaki ilk fabrikası olan bu müessese, Kasap-zâde Hamdi Bey tarafından kurulmuş ve Dünya Savaşı'na kadar başarıyla işletilmiştir. Ancak seferberliğin ilanı ile birlikte işçi sıkıntısına düşüldüğünden fabrika kapanmıştır. Bir Türk müessesesinin kapanmasına razı olmayan kişilerin gayret ve teşebbüsleriyle 19 Temmuz 1917 tarihinde Terakkî-i Sanayi Türk Anonim Şirketi kurulmuş ve bu şirket aracılığıyla fabrika yeni ilavelerle tekrar faaliyete sokulmuştur.¹³⁷ 20.000 lira sermaye ile kurulan şirket için Dostali-zâde Ahmed ile Hüseyin Bey ve arkadaşlarına ruhsat verilmiştir.¹³⁸ Merkezi İstanbul olan ve 30 yıllıkına kurulan şirket, kuyumculuk, dökmeçilik, tornacılık alanlarına ait her çeşit eşyayı imal etmenin dışında nalburculuğa ilişkin her türlü alet edevat ve eşyayı üretmek, ithal etmek ve satmak üzere faaliyete geçmiştir.¹³⁹

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ülke çapında ortaya çıkan kriz fabrikayı da etkisi altına alarak faaliyetlerini durdurmasına neden olduğu bir sırada, Mekteb-i Sanayi mezunlarından Fâzıl Bey fabrikayı kiralamış

135 BOA, MF. MKT, Dosya No:1231, Gömlek No:45. Devirden sonra eksik çıkan eşyanın ikmalî için de bir komisyon tarafından eşya listesi oluşturulmuştur.

136 "Salahaddin Refik Bey Fabrikası", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

137 "Terakkî-i Sanayi Türk Anonim Şirketi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

138 BOA, MV, Dosya No: 247, Gömlek No: 72. BOA, İ.DUİT, Dosya No: 121, Gömlek No: 6, BOA, BEO, Dosya No: 4478, Gömlek No: 335804.

139 BOA, Sadaret Divân-ı Hümayûn Mukavelename (A.DVN.MKL), Dosya No: 63, Gömlek No: 9. Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri, Ticaret ve Ziraat Nezareti, Haz. Ramazan Balcı ve İbrahim Sırma, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012, ss.150-151.

ve kendisine yardımcı olan kişilerle birlikte fabrikanın işleyebilmesi için çalışmalar yürütmüştür. Yakın bir zamanda, üretimin çoğaltılması, 11 kişilik işçi miktarının artırılması ve diğer eksikliklerin tamamlanmasına çalışılmaktaydı. Firmanın, fiyatları üzerlerinde yazılı olan şekerlik, saat, kordon, sefer taşı, tepsi, kaşık, çatal ve bıçak gibi ürünleri bulunmaktaydı.¹⁴⁰

Sözü edilen kuruluşların dışında, üç hanım tarafından kurulan Necm-i Ferdâ Hanımlar Terzihanesi de, özel sektörü temsil eden ve giyim alanında faaliyet gösteren bir yerdi. Serginin açılmasından kısa bir süre önce 1 Eylül 1919 tarihinde üç hanım tarafından kurulan ve merkezi Vezneciler'de bulunan terzihanenin o gün için yaklaşık 10 çalışanı bulunuyordu. Dikiş üzerine her türlü ve son moda uygun siparişi kabul eden terzihane, fiyatları 100 ila 3.500 kuruş arasında değişen bluz ve kostümleri örnek olarak göndermişti.¹⁴¹

2.c. Meslekî ve Eğitim Amaçlı Kuruluşlar ve Sanayi Mecmuası

Üretim amaçlı bu kuruluşların dışında, özellikle kadınlara meslek edindirmeyi amaçlayan 4 kuruluşun yanı sıra 2 sanayi mektebi ile sanayi bilincini artırmayı hedefleyen bir dergi dikkati çekmektedir.

Meslek edindirme amaçlı kuruluşlardan biri, Balkan Savaşı'nın sonlarına doğru 25 Temmuz 1913'de kurulan Hilâl-i Ahmer Dâr-üs-sanâsı'dır. Katalogda kuruluşun temel amacı: "[...] pek bî-çâre kalan Müslüman ve Türk kızlarının, çalıştırarak ve san'at öğretmek hayatlarını temîn, aynı zamanda sanâyi-i millîyeden olan nakış yeniden ihyâ eylemektir" sözleriyle açıklanmıştır. Kuruluşun sermayesi, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkez Heyeti'nin başvurusu üzerine Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'nden bir defaya özgü olmak kaydıyla gönderilen 500 liraydı ve o gün itibarıyla kuruluş kendi gelirleriyle idare olunuyordu.¹⁴² 1913 Ağustos'unda 15 kişiyi geçmeyen işçi sayısı 1916 yılında 125 kişiye ulaşmıştı. Zaman içerisinde etkinliği artan kuruluş aracılığıyla Dünya Savaşı'nda askerler için hırka ve pek çok çamaşır dikilmişti. Ayrıca, göçmen kadınların yabancı oldukları Türk toplumuna uyum sağlamaları açısından da kuruluş önemli bir işlev görmüştü.¹⁴³

Merkezi İstanbul'da Sultan Mahmut türbesindeki Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nde olan ve bir şubesi de bulunan kuruluş bünyesinde 90-120 arasında yetim ve kimsesiz çalıştırılırken, kendilerine uygun bir yevmiyenin yanı sıra sıcak bir öğle yemeği verilerek nakış sanatı öğretilmekte ve sağlık kontrolleri yapılmaktaydı. Bünyesinde bir nakış öğretmeninin yanı sıra bir muavine, bir çulha ustası, bir aşçı ve iki hizmetçi bulunuyordu. Çoğunlukla

140 "Terakkî-i Sanayi Türk Anonim Şirketi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

141 "Necm-i Ferdâ Hanımlar Terzihanesi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

142 "Hilâl-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'sı", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

143 Mesut Çapa, Kızılay [Hilâl-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925), Türk Kızılay Derneği Yay., Ankara, 2009, ss.47-48. Akgün ve Uluğtekin, *a.g.e.*, ss.157-160. Seçil Karal Akgün, "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılamayan Bir Kurum: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol 39, No 1, Nisan 2012, ss.118-119.

sipariş üzerine çalışan kuruluşun yönetimi, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi üyesi olan dört hanım tarafından Hanımlar Merkez Heyeti'nin tetkik ve nezareti altında gerçekleştiriliyordu. Dâr-üs-sanâ içerisinde yıllardan bu yana çalışan ve "üstâd" mertebesine çıkan kızlar yüksek maaşla diğer kuruluşlara yerleştirilmişti. Müessese ilk Hilâl-i Ahmer Sergisi'nin yanı sıra yine savaş sırasında Berlin ve Budapeşte'de düzenlenen sergilere katılmış ve yerli ve yabancı kişilerce takdir edilmişti.¹⁴⁴

Yine yardım amaçlı bir başka kuruluş 23 Temmuz 1913 tarihinde bir şahsi teşebbüs olarak kurulan Türk Kadınları Biçki Yurdu'dur. Kuruluşun Türk kadınlarına yönelik amacı katalogda iki noktaya işaret edilerek açıklanmıştır. Bunlardan ilki, çeşitli siyasî yenilgilerin sonucu olarak bir gerileme içerisinde bulunan ekonominin yükseltilmesi amacıydı. İkinci hedef ise, Avrupa kadınlarının biçki ve dikiş konusundaki yeteneklerine kısmen de olsa yabancı kalan hanımlara yardımcı olunarak onların hem kendilerine hem de ülkenin gelişimine hizmet etmelerini sağlamaktı. O güne kadar başta sermaye olmak üzere hiçbir yerden destek görmemesine karşın, müessese büyük bir azimle yaşatılmaya devam ediliyordu. Merkezi Çarşıkapı'da bulunan Biçki Yurdu, son dönemlere kadar sadece eğitim vermesine karşın, yine kendi teşebbüsüyle bir atölye açarak günde birkaç kadın kostümü ve çeşitli tarzda dikiş işleri yapmaya başlamıştı.

Bunun dışında, mezûnlarının geleceği için bir "Mezûneler Cemiyeti" kurulduğu gibi, erkek kostümü üretimine yönelik de hazırlıklar yapılmıştı. Memur kadrosu bir müdire, bir ders nazırı, bir kâtibe ve altı muâvineden oluşan yurd bünyesinde o güne kadar 650'yi aşkın sanatkâr yetiştirilmiş ve bunlardan 18'i İstanbul ve taşrada atölye ve terzihaneler açmıştı. Öte yandan, 40 kadar mezun çeşitli okullarda biçki dikiş öğretmenliği yapmakta, 60 kadar mezun da çeşitli sanayi kuruluşlarında istihdam edilmekteydi. Biga, İzmir, Sivas ve Adana'da da yurdun mezunları tarafından özel biçki dikiş okulları açılmıştı. Biçki Yurdu, son dört yıllık çalışmasını, her yıl yaptığı sergilerle halka sunduğu gibi, 1918 yılında gelen davet üzerine yurt dışındaki bazı sergilere katılarak madalyalar kazanmıştı. Sergiye ise, değerleri 400 ile 2.500 kuruş arasında değişen çay takımı, abajur ve kombinezon gibi ürünlerin yanı sıra satılık olmayan dantel motif gibi eşyalar gönderilmişti.¹⁴⁵ Biçki Yurduna yönelik değerlendirmelerde, kuruluşun eserleri, üzerlerinde oldukça çalışılmış "ince", zarif" ve "metîn" ürünler olarak tanımlanmış ve bunların çok "alımlı" bir şekilde sergilendikleri belirtilmiştir.¹⁴⁶

Kadınlara meslek kazandırma amaçlı bir diğer kuruluş Esirgeme Derneği'dir. 1913 yılında kurulan dernek, kadınlara yönelik meslekî eğitim verme amacını taşıyordu. Döneminin ünlü kadın isimlerinden Nezihe Muhiddin

144 "Hilâl-i Ahmer Dâr-üs-sanâsı", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

145 "Türk Kadınları Biçki Yurdu", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

146 "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Sanayii", *Peyâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

derneğin kurucuları arasındaydı ve aynı zamanda kâtiplik görevini de yürütüyordu. 39 maddelik bir nizamname çerçevesinde çalışan dernek, yaptığı çalışmalar sonucunda padişah iradesiyle kamuya faydalı dernekler kapsamına da alınmıştı.¹⁴⁷

Katalogdaki bilgiye göre, derneğin merkezi Aksaray Yusufpaşa'daki Hanımlar Esirgeme Derneği binasıydı. Sermayesi 1.500 lira olup, Kanlıca'da bir şube açılmasına karşın savaş koşulları nedeniyle kapatılmıştı. Hilâl-i Ahmer Sergisi'ne iştirak edildiği gibi sergi madalyası da kazanılmıştı. İki memure, dört muallime, bir muhasebeci ve bir kadın hizmetli kadrosunu barındıran dernek, beş senelik bir eğitim süresine sahipti ve o güne kadar 11 sanatkâr yetiştirmişti. O gün itibarıyla de, 100 kadar muhtaç Türk kadınına iş verilerek geçimleri temin edilmeye çalışılıyordu. Esirgeme Derneği'nin, fiyatları üzerinde yer alan bluz, gömlek, çocuk elbisesi, tepsi örtüsü, çaydanlık, yastık ve perde gibi ürünleri satışa sunulmuştu.¹⁴⁸

Esirgeme Derneği ürünleri hakkındaki değerlendirmelerde, bu eşyaların sergilendiği odanın serginin en güzel yerlerinden biri olduğu belirtilmiş¹⁴⁹ ve Türk hanımlarının gönderdiği mendil, bluz ve tepsi örtüsü gibi ürünlerin "nefâset" ve "zarâfetlerinin" dikkate değer oldukları ifade edilmiştir.¹⁵⁰ Yine övgü dolu bir saptamada, dernek bünyesindeki 8-19 yaş arasındaki çocukların ortaya çıkardıkları gergef işlemler "şâyân-ı hayret" olarak görülmüş ve bunların Türk kadınlığının zekâsını ve sanat yeteneğini ispata yeterli oldukları vurgulanmıştır.¹⁵¹

Kadınlara yardımı öngören kuruluşlardan biri de, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'dir. Cemiyet, cephe gerisinde kalan kadınların çalışmalarını sağlayarak gerek kendilerine gerekse ülkeye faydalı olmalarını temin etmek için 1 Ağustos 1916 tarihinde faaliyetlerine başlamıştı. 23 maddelik bir nizamname¹⁵² ile çalışmalara girilmiş, öncelikle ihtiyaç sahiplerini belirlemek amacıyla bir araştırma yapılmış ve bunun sonucunda 14.000'i aşkın kadın müracaat ederek çalışma isteğinde bulunmuştu. Bunun ardından, İstanbul'un çeşitli semtlerinde şubeler açılmıştı.¹⁵³

147 Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnâmeleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, III. Cilt, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., No: 71, Ankara, 1992, ss.996-999.

148 "Esirgeme Derneği", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

149 "San'at-kârlarımız", *Vakit*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

150 "Sanayi Sergisi Açıldı", *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyası*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

151 "Türk Ocağı'nda Sanayi Sergisi", *Tarık*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

152 Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnâmeleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, ss.1002-1005. Cemiyetin resmî kuruluş tarihi 14 Ağustos 1916 olarak gözükmektedir. Bu konuda bkz., Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.75. Ayrıca Cemiyetin yönetim yapısı, mali durumu, faaliyetleri ve kapanışına yönelik ayrıntılı bilgiler için bkz., ss.69-130.

153 BOA, Şûra-yı Devlet, (ŞD), Dosya No: 3150, Gömlek No: 44, (Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i

Enver Paşa'nın eşi Nâciye Sultan'ın himayesinde çalışan cemiyet, şubelerin açılmasıyla birlikte yün örgüleri, halı, beyaz çamaşır gibi eşyaların üretimine geçmiştir. Savaş zamanında da, birçok aile cemiyetin çalışmaları sayesinde sefaletle düşmeden kendi el emeği ile geçinme imkânını bulmuştur. Savaşın ardından yeni bir programla ve 40.000 lirayı aşan bir sermaye ile yoluna devam eden cemiyet, 300'ü aşkın işçi ile 40'ı aşkın memur çalıştırmaktaydı. Yönetim kademesinde, bir idare meclisinin yanı sıra bir genel müdür ile memur ve memureler bulunuyordu. Kendi bünyesinden çıkan birçok sanatkâr ise İstanbul'un çeşitli yerlerinde atölyeler açmıştı. Cemiyetin, 1.225 kuruştan 2.500 kuruşa kadar değişen fiyatlardaki örme yün hırka, örme yün çocuk elbisesi, bluz ve çay takımı gibi ürünleri satılmaktaydı.¹⁵⁴ Cemiyetin gönderdiği ürünler, Biçki Yurdunun eserleri gibi üzerinde çokça çalışılmış "ince", "zarîf" ve "metîn" kadın ürünleri olarak tanıtılmıştır.¹⁵⁵

Belirtildiği üzere sergiye katılan kuruluşların ikisini de eğitim amaçlı olanlar meydana getirmektedir. Bunlardan biri, zamanın Tophane Müşiri olan merhum Halil Paşa tarafından 1287 [1871/1872] yılında kurulan İmâlât-ı Harbiye Mektebi'dir. Katalogdaki bilgilere göre, Halil Paşa'nın gayretleriyle İngiltere'den usta, ustabaşı ve mühendis olmak üzere 260 sanatkâr getirilmiş ve öğrencilerin rahatı için de hiçbir fedakârlıktan çekinilmemiştir. Ancak Halil Paşa'nın vefatıyla birlikte mektep kapatılmıştır. Daha sonra 1301 [1885/1886] yılında 52 maddelik bir nizamname ile yeniden açılmış ve merhum Zekî Paşa'nın Tophane Müşiri olmasıyla birlikte eğitimin niteliği de artmıştır. Ülke içerisindeki sanatkârların %80'inini yetiştiren mektep, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından tekrar kapatılarak yerine başka bir kurum açılmışsa da, kaydedilen bazı gelişmelere rağmen "asıl san'at ruhu" kaybedilmiştir. 1913 yılında tekrar bir değişikliğe gidilmesine karşın, o güne kadar istenen noktaya gelemeyen mektebin yeniden düzenlenmesi yönünde arayışlar sürmekteydi. Mektebin gönderdiği ürünler, öğrenciler tarafından yapıp satılık olmayan makine ve resim hattı örnekleri ile kâğıttan yapılmış uzay geometrisine ilişkin bir eserdi.¹⁵⁶

İslâmiyesi 1333 Senesi Raporu). Cemiyet, 1916 yılından itibaren birçok kimsesiz kadına iş bulduğu ve iktisat ile ahlakın gelişmesine hizmet ettiği gerekçesiyle, 1918 yılında kamuya faydalı cemiyet olarak değerlendirilmiştir. Karakışla, *a.g.e.*, s.98-99. İlgili karar süreci için bkz., BOA, ŞD, Dosya No: 3150, Gömlek No: 44, BOA, BEO, Dosya No: 4536, Gömlek No: 340189. Cemiyetin bu faydalı çalışmalarına karşılık, bir kadın kuruluğu olmasına rağmen üyeleri arasında hiçbir kadının olmaması ise eleştiri konusu olmuştur. (Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. b., Metis Yay., İstanbul 2011, s.94.)

154 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

155 "Türk Sanayi Sergisi", *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Sanayii", *Peyâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

156 "İmâlât-ı Harbiye Mektebi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y. İmâlât-ı Harbiye Mektebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Feza Günergun, "İmâlât-ı Harbiye Usta Mektebi ve Osmanlı Askeri Sanayi Kurumlarında Mesleki ve Teknik Eğitim Üzerine Notlar", *Prof. Dr. Mübahat Küçükkoğlu'na Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı, 2006, ss.470-492.

Eğitime yönelik kuruluşlardan bir diğeri Beyrut Sanayi Mektebi'dir. Dönemin valisi Halil Paşa zamanında inşa edilen mektep, çeşitli gelişmelerin ardından 6 yıl kadar kapalı kalmıştır. Daha sonra Azmî Bey'in valiliğine rastlayan 1916 yılında tekrar açılmış ise de, 1918 yılında şehrin tahliye edilmesiyle beraber bir kez daha kapanmıştır. Demir çelikten tesviyecilik ve tornacılığa dökümcülüğten sedefçilik ve terziliğe kadar uzanan meslek eğitimi yapan mektebin hazırlık kısmında 75, pratik kısmında ise 100 öğrenci vardı. Sergiye, 10 çocuktan ibaret olan oymacılık şubesinin 2 yıl içerisinde meydana getirdiği ürünlerden bazıları gönderilmişti. Bunlar arasında, farklı yaş gruplarınca yapılmış olan rahle, çerçeve, perde topu, çini çerçevesi ve deliği oyma çerçeve gibi eserler yer almaktaydı.¹⁵⁷

Sözü edilen kuruluşların dışında, sanayi yaşamını yayın yoluyla desteklemeyi hedef alan önemli bir girişim Sanayi Mecmuası'dır. Ülke sanayiinin gelişmesi amacıyla İbrahim Pertev Bey'in yönetiminde 15 günlük çıkarılan¹⁵⁸ Sanayi Mecmuası'nın, ilk sayısı 30 Nisan 1914'te yayımlanmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde 58 sayı çıkan derginin son sayısı ise, 15 Kânun-ı evvel [Aralık] 1336/1920 tarihinde çıkmıştır.¹⁵⁹ İzmir ve İstanbul sanayi mekteplerinde eğitim gören 30 yaşındaki İbrahim Pertev Bey'in yaşadığı sıkıntılar sergi kataloğunda: "Altı seneden beri gazetesinin umûrunu te'mîn etmek maksadıyla birçok müşkilât içinde yılmaz bir gayretle çalışmaktadır" sözleriyle yer almıştır. İbrahim Pertev Bey, sergiye Sanayi Mecmuası'nın sayılarını göndermiştir.¹⁶⁰

3. Türk Sanayi Sergisi'ne Yönelik Değerlendirme ve Eleştiriler

Türk Sanayi Sergisi'nin açılmasından sonra İstanbul basınında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Yukarıda aktarıldığı gibi, bu değerlendirmelerin bir kısmı doğrudan çeşitli sanatkâr ya da kuruluşların eserlerine yöneliktir. Bunun dışında, serginin önemine yönelik daha farklı haber ve yorumlar da söz konusudur. Bunlarda, bir taraftan sergi hakkında toplu bilgi verilerek kamuoyu aydınlatılmış, diğer taraftan serginin ekonomik/siyasî amacı ve önemine Türk Ocağı'nı da içine alacak şekilde değinilmiş ve nihayet görülen eksiklikler dile getirilerek gelecek yıllarda bunların yaşanmaması gerektiği ifade edilmiştir.

Bu bağlamda, açılışın ardından verilen bir haberde, Türk Sanayi Sergisi'nin Beyazıt'ta açıldığı belirtilerek, burada çeşitli el sanatları ve fabrika

157 "Beyrut Sanayi Mektebi", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y. Mektebin kuruluş süreci için bkz., Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2010, ss.133-137.

158 Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, II. Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000, s.728.

159 Zafer Toprak, "Sanayiden ve Emekten Yana Bir Dergi: Sanayi Mecmuası", *Toplumsal Tarih*, S. 253, Ocak 2015, s.72.

160 "Sanayi Mecmuası", *Türk Sanayi Sergisi Kataloğu*, s.y.

ürünlerine yer verildiği bilgisi paylaşılmıştır.¹⁶¹ Bunun yanı sıra, ülkenin sanayisi ile sanatkârlarını tanımak ve teşvik etmek millî bir görev olarak tanımlanmış ve her Osmanlı'nın sergiyi gezerek bu görevini yapacağı öngörüsünde bulunulmuştur.¹⁶²

Serginin amacına yönelik bir tespitte ise: “*Türklerin kabiliyyet-i san’at-kârânelerini gerek kendi kendimize gerek ecnebîlere anlatmak maksadıyla açılmış olan bu sergi[...]*” ifadesi kullanılarak, bu girişimin hedefi vurgulanmıştır.¹⁶³ Yine serginin amacına yönelik bir değerlendirmede, bu serginin Türklerin sanayi alanındaki güçlerini “*ihyâ*” ve “*teşhîr*” amacıyla açıldığı kaydedilmiştir.¹⁶⁴

Bunun dışında, bu tür sergilerin büyük bir öneme sahip olduğuna da işaret ediliyordu. Buna göre, bir ülkede sanayinin gerçek anlamda gelişmesine yardımcı olacak etkinliklerden biri de sergilerdi. Bu etkinlikler, halkı yerel sanayie daha fazla yakınlaştıracak gibi ülkedeki mamûl ürünler ve el sanatları hakkında ayrıntılı fikirler vereceğinden sanayinin teşvik görmesini sağlayacaktı. Öte yandan bu tür sergiler, onları ziyaret edecek yabancılar üzerinde de derin etkilere yol açacaktı. Bu denli önemli faydaları bulunan sergicilik alanında ülke olarak çok geri kalındığından bir an önce bu eksikliğin giderilmesi gerekiyordu. Bu anlamda Türk Sanayi Sergisi olumlu bir adım olarak görülmekteydi.¹⁶⁵

Aynı konudaki başka bir açıklamada ise, serginin taşıdığı önemin yanında Türk Ocağı'nın gerçekleştirdiği hizmete de atıfta bulunuluyordu. Buna göre, Türk Ocağı'nın gayreti sonucunda açılan bu ilk sergiyi gezenler ve gezecek olanlar Türklerin sanat yeteneği hakkında çok iyi bir fikir edineceklerdi. Kendileri burayı gezerken, sergilenen eşyaların zarıflığının yanı sıra ne kadar dayanıklı olduklarını da görmüşlerdi. Bu noktadan hareketle, Türk Ocağı'nın bu sergiyi açarak vatana önemli bir hizmette bulunduğu kaydedildikten sonra Türk Ocağı ve Türk Ocaklılar tebrik ediliyordu.¹⁶⁶ Nitekim o sırada verilen bir bilgiye göre, şehirdeki birçok yabancı kişi de sergiyi ziyaret ediyordu. Dolayısıyla yabancılar karşı da ülkedeki sanayinin gücünü gösterecek olan bu sergiyi düzenleyenler tebrike lâyıklardı.¹⁶⁷

161 “Sanayi Sergisi”, *Peyâm*, 3 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

162 “Sanayi Sergisi Dün Açıldı”, *İfthâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3. Bir başka yazıda da, tüm eksikliklerine rağmen serginin geneli itibarıyla çok iyi düzenlendiği ve büyük bir ilgi göreceği yönünde bir öngöründe bulunulmuştur. (“Sanayi Sergisi”, *Vakit*, 8 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.)

163 “Türk Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

164 “Sanayi Sergisi Dün Açıldı”, *İfthâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

165 “Sanayi Sergisi Açıldı”, *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

166 “Türk Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. Aynı gazete, birkaç gün sonraki bir sayısında, Türk Sanayi Sergisi kataloğu girişinde yer alan ve sergiyle birlikte Türk Ocağı'nın gerçekleştirdiği olumlu faaliyetleri içeren bölümü de aynen yayımlayarak kuruma yönelik hassasiyetini ifade etmiştir. (“Türk Ocağı Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 7 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.)

167 “Türk Sanayii”, *Peyâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

Benzer bir açıklamada da, böylesine güzel bir serginin başarıyla açılmasını sağlayan teşebbüs sahipleri tebrik edilirken, bu teşebbüsün ülkenin “en ileri gelen müessese ve fabrikalarıyla meşhûr san’at-kârları” tarafından yapılmış sanayi eserlerini içerdiği vurgulanıyordu. Mahrumiyetlerin yaşandığı bir dönemde ortaya çıkarılan eser, ülkenin “iftiharla göğsünü kabartacak” bir kapsama sahipti.¹⁶⁸

Bu övgülerle birlikte Türk Sanayi Sergisi’nin taşıdığı eksikliklere de işaret edilmiştir. Bunların başında, sergilenen sanayi ürünlerinin yetersizliği gelmektedir. Buna ilişkin bir değerlendirmede, serginin çok fazla dikkat çeken eşyayı ihtiva etmediği belirtildikten sonra, bu eksikliğin nedenleri olarak savaştan önce açılmış olan bazı millî kurumların savaş sırasında kapanması, sahiplerinin kaybolması ve savaştan yeni çıktığı için de sınaî işlere henüz başlanamaması gösteriliyordu.¹⁶⁹ Bu çerçevede, üretime yönelik bir eleştiri de Bez Fabrikası üzerinden getirilmiştir. Türk Ocağı üyelerinden Ağâh Bey’in verdiği bilgiye göre, fabrikanın geçmişte yaptığı ve sergiye de gönderdiği kumaşların bir benzerini o gün için üretmesi mümkün değildi. Yapılan değerlendirmede, bu durum, millî sanayinin ne denli gerilediğini gösteren “parlak” olduğu kadar “feci” bir örnek olarak sunulmuştur.¹⁷⁰

Öte yandan, küçük ölçekte olan ve Türk Ocağı’nın bu konudaki ilk teşebbüsü niteliğini taşıyan bu adımın birçok kusuru bulunduğu dile getiriliyordu. Bununla birlikte bu alanda ilk tecrübenin yaşandığı ve ülkedeki sanayi kesiminin “uyuşukluğu” dikkate alındığında, bu defalığa özgü kalmak kaydıyla bu eksiklikleri hoş görmek gerektiği de ifade ediliyordu.¹⁷¹

4. Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Açılışı

Türk Sanayi Sergisi’nin resmî açılışı, daha önce planlanıp duyurulduğu gibi 9 Ekim Perşembe günü Veliahd Abdülmecid Efendi’nin de katılımıyla yapılmıştır. Açılışa Abdülmecid Efendi’nin dışında dönemin sadrazamı Âlî Rıza Paşa’yla birlikte Vükelâ da davet edilmiştir.¹⁷² Açılış günü Türk Ocağı tarafından yapılan duyuruda, o gün saat üçte Veliahd Abdülmecid Efendi’nin de katılımıyla resmî açılışın gerçekleştirileceği ifade edildikten sonra, açılış için davetiye gönderilmesine karşın bunların zamanında ulaşmaması ihtimaline karşılık her türlü siyasî, hayrî ve toplumsal müessese ve kulüplerin davetli oldukları ilan ediliyordu.¹⁷³ Açılışa katılacak olan ziyaretçilere, sergide yer alan fabrikaların ürünleri hakkında bilgi veren kataloglar dağıtılacaktı.¹⁷⁴

168 “Türk Ocağı’nda Sanayi Sergisi”, *Tarîk*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

169 “Türk Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

170 “Türk Sanayii”, *Peyâm*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

171 “Sanayi Sergisi Açıldı”, *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

172 “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

173 “Türk Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 9 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

174 “Sanayi Sergisi Dün Açıldı”, *İfham*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

Davetliler saat iki buçuktan itibaren peyderpey gelmeye başlarken,¹⁷⁵ Veliahd, oğlu Ömer Fârûk Efendi ve yaverlerinin yanı sıra daire müdürleri Cevâd Paşa'yla birlikte saat üçte Türk Ocağı'na gelmiştir. Abdülmecid Efendi'yi kapıda Türk Ocağı başkanı Hamdullah Suphi Bey'in yanı sıra Türk Ocağı Sanayi Encümeni Başkanı Agâh Bey ile encümen üyelerinin de aralarında bulunduğu bir heyet karşılamış ve kendilerini yukarı kata çıkarmışlardır.¹⁷⁶ Sadrazam Âlî Rıza Paşa ve Meclis-i Vükelâ çok yoğun olduklarından sergiye gelememiş ve yerlerine yaver Kemâl Bey'i göndermişlerdir.¹⁷⁷

Abdülmecid Efendi üst kattaki salonda bir süre dinlendikten sonra serginin resmî açılışını gerçekleştirmiştir.¹⁷⁸ Bu sırada Türk Ocağı başkanı Hamdullah Suphi Bey bir konuşma yaparak, öncelikle sergilenen eserlerin millî sanatın ortalaması ve "fevzi" hakkında bir fikir vermeye yeterli olmadığını söylemiştir. Sergiyle birlikte varılan sonucu çok "mütevâzı" ve "nâcîz" olarak nitelendirdikten sonra, bunun nedenini yapılan girişimin amacını da içerecek şekilde açıklamıştır:

"San'atının mâzîsi o kadar büyük olan bir millet eğer son asırların gafleti ortada olmasaydı şimdi kendi nâmına yapılan bir serginin bu kadar mahdûd olması gibi bir netîce peydâ olmazdı. Biz işittik ki vâsıtasızlık ve mahrûmiyyet ortasında mâzîden kalmış asıl san'atlarımızın yeniden yeniye uyandırılan örneklerini burada teşhîr edelim. Her zaman mazhar-ı teşvîk-i sahâbetiniz olan sanatkârlar en derin hissi minnetle her nev'î noksan ortasında müşkülâtı yine yine vücûda getirebildiklerini arz ediyorlar."

Bu tespitinin ardından, Türk sanatının İtalya'daki Rönesans devriyle kıyaslanabilecek zamanlarının olduğunu ileri sürmüş ve buna kanıt olarak bir bilim adamının, Sultan Süleyman dönemini Rönesans dönemine tercih etmesini göstermiştir. Bu çerçevede, sanatkârların o günkü hedefi de geçmişin bir hatırası gibi kalmış olan o "kemâli" tekrar bulmaktır. Hamdullah Suphi'ye göre, dikkatini nerede olursa olsun daima ilim ve sanat hareketleri üzerinden ayırmayan Abdülmecid Efendi'nin destek ve teşvikleri sayesinde bu hedefe ulaşılacaktır.¹⁷⁹

Bu nutka karşılık Veliahd Abdülmecid Efendi, Türklerin her zaman azdan başlayarak çok büyük neticelere vardıklarını ve hatta Osmanlı saltanatının da azdan başlayarak "muazzam" bir hale gelen bir "Türk eseri" olduğunu söylemiştir.¹⁸⁰ Abdülmecid Efendi'nin bu kısa fakat önemli konuşması

175 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

176 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Millî Sanayi Sergisi'nin Güşâdı", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel, 1335/1919, s.1. "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8. "Türk Sanayi Meşheri", *Alemdâr*, 11 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

177 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

178 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

179 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8.

180 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8. "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Millî Sanayi Sergisi'nin

dinleyiciler üzerinde derin bir etki uyandırmıştır.¹⁸¹

Açılışla birlikte yapılan konuşmaların ardından Abdülmecid Efendi ve beraberindekiler salonları gezmeye başlamışlardır. İlk olarak Çemberlitaş'ta bulunan Refik Bey Marangoz Fabrikası'nın reyonu ziyaret edilmiştir. Burada bulunan çini ürünleri, manzara ve portre tabloları ile çok güzel olan ahşap ürünler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş¹⁸² ve özellikle de Türk üslubunda yapılmış kütüphane ile sedefli paravan çok takdir edilmiştir. Veliahd Abdülmecid Efendi, kütüphane ve masaları üzerindeki el yazılarının çok dikkat çekici olduğunu söylemiş ve Türklerin bu yazı türüne çok hizmetlerinin dokunduğunu belirtmiştir.¹⁸³ Yine kütüphaneyi incelerken birkaç kere '*fevk-al-âde, fevk-al-âde*' diyerek takdirlerini ifade etmiştir.¹⁸⁴ Paravanı incelerken de, bu tür eşyalara ara sıra bronz karıştırmanın uygun düşeceğini ve bronzun Osmanlı sanayisinde bir yeri olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵

Daha sonra Hilâl-i Ahmer Dâr-üs-sanâsı'nın yetim ve kimsesiz kız çocuklarını çalıştırmak suretiyle ortaya çıkardığı dantel ve oya gibi el işleri büyük bir memnuniyetle ve ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.¹⁸⁶ Bu sırada doktor Besim Ömer Paşa tarafından müessese üyelerinden bir kısmı Veliahd'a takdim edilmiş¹⁸⁷ ve Abdülmecid Efendi de hanımlara hitaben: "*Tahsîn [beğenme] için söz bulamıyorum. Yokluk içinde varlık göstermek en büyük mezâyâdan [meziyetler] değil midir?*" sözleriyle övgülerini dile getirmiştir.¹⁸⁸

Yetim hanımları yetiştirmeyi amaç edinen Türk Kadınları Esirgeme Derneği'nin bölümü ziyaret edildiği zaman ise: "[...] *fakîr hanımların zengin işleri, bi-l-hâssa renklerde de hüsn-i intihâb var[...]*"¹⁸⁹ sözleriyle takdirini ifade ederken, derneğin fahri başkanının, kurumu himayesine alması yönündeki ricasını da memnuniyetle kabul etmiştir.¹⁹⁰ Diğer taraftan, şehzade Ömer Fârûk Efendi de, Türk kadınlığının bu gelişiminden duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.¹⁹¹ Abdülmecid Efendi, diğer kadın eserlerinin sergilendiği Türk Kadınları Bıçkı Yurdu ile Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kısımlarını da birer birer ziyaret etmiştir.¹⁹²

Güşâdî", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdî", *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

181 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdî", *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

182 "Millî Sanayi Sergisi'nin Güşâdî", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

183 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8.

184 "Türk Ocağı Sergisi", *Türk Dünyâsı*, 12 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

185 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdî", *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

186 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8. "Millî Sanayi Sergisi'nin Güşâdî", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

187 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdî", *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

188 "Millî Sanayi Sergisi'nin Güşâdî", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

189 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8.

190 "Sanayi Sergisi", *Tarîk*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. "Türk Ocağı Sergisi", *Türk Dünyâsı*, 13 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

191 "Sanayi Sergisi", *Tarîk*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

192 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdî", *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

Ziyaret sırasında övgü toplayan sanatkârlardan birisi Kehribarcıbaşı Âlî Bey'dir. Kendisinin sanat konusundaki başarısı herkes tarafından onaylanırken, Abdülmecid Efendi de ağızlık ve kaşıkları bizzat incelemiştir.¹⁹³ Bunun dışında, Kehribarcıbaşı Âlî Bey'in babası olan Hâcî Sâdık Efendi'nin kehribar ve Necmeddin Efendi'nin ebrûlî kâğıt eserleri ile ecza mamulâtını içeren reyon da ilgiyle takip edilmiş ve Veliahd'ın takdirlerini kazanmıştır.¹⁹⁴ Adapazarı Fabrikası kısmında ise, bir oda takımını çok beğenmiş ve Türk sanat eserlerinin yetkin örneklerinin övünülecek düzeyde olduklarını söylemiştir.¹⁹⁵

Bu ziyaretlerin ardından Adapazarı Fabrikası ürünlerinin sergilendiği büyük odada bir süre dinlenilmiş ve Abdülmecid Efendi ile Ömer Fârûk Efendi'ye tatlı ve kahve ikram edilmiştir.¹⁹⁶ Bu sırada Abdülmecid Efendi, Türk Ocağı'na, büyük şair Hâmîd Bey'in kendisi tarafından yapılmış bir portresini hediye edeceğini açıklamıştır.¹⁹⁷

Daha sonra tekrar salona çıkılarak yerli sanatkârların ürettiği bazı eşyalar ziyaret edilmiştir. Bunlar arasında Vâsıf Efendi tarafından imal edilen sedef levhalar ile sedef arma özellikle takdire şayan görülmüş ve sanatkâr tebrik edilmiştir.¹⁹⁸ Abdülmecid Efendi daha sonra, sinema salonunda sergilenen Zeytinburnu ve Tophane Fabrikaları ürünlerinden olan saraciye eşyalarının yanı sıra kalbur makinesi, koşum takımları, çantalar ve sefer taslarını gözden geçirmiştir. Kalbur makinesini bizzat çevirerek kullanımı hakkında Tophane Fabrikası müdüründen bilgi almıştır.¹⁹⁹

Bu şekilde serginin tamamını gezildikten sonra,²⁰⁰ gazeteciler tarafından Abdülmecid Efendi'nin düşüncelerini söylemesi rica edilmiştir. Bunun üzerine Veliahd, Türklerdeki sanat duygusunu öne çıkaran şu açıklamada bulunmuştur:

"Mademki karşımda matbûâtımızın genç mümessilleri var, onların karîhası [fikir] benim duyduğum tahassüsü [hislenme] ifade etmeğe kâfidir.

Topkapı Sarayı'nı ziyaret ettiğim vakit orada cedlerin yâd-gârı olan nefis eserleri seyrederken bu san'atlar artık ölmüştür diye büyük bir ye'se kapılırdım. Hâl-bu-ki burada nâ-dîde millî san'atlarımızın yeniden ihyâ edildiğini görmekle bahtiyârım. Gördüklerimden san'atlarımızın istikbâlî için büyük bir ümîd çıkardım."

193 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8.

194 "Sanayi Sergisi", *Tarık*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2.

195 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *İkdâm*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

196 "Millî Sanayi Sergisi'nin Güşâdı", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1. "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8. "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *Vakit*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

197 "Sanayi Sergisi", *Tarık*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2.

198 "Türk Sanayi Sergisi'nin Resmî Güşâdı", *Vakit*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.

199 A.g.y.

200 "Millî Sanayi Sergisi'nin Güşâdı", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1. "Sanayi Sergisi", *Tarık*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2.

Veliahd sözlerini, sınırlı olanaklar içerisinde bu denli güzel sonuçlar elde eden sanatkarların, eserleri etrafında oluşan millî destek sayesinde daha büyük başarılar kazanacaklarını söyleyerek tamamlamıştır.²⁰¹

Şehzade Ömer Fârûk Efendi de, serginin başlangıç itibarıyla çok memnuniyet verici olduğunu söyleyerek bu gelişmenin gelecek adına büyük ümitler doğurduğunu kaydetmiş ve kadınların katılımının ayrıca sevindirici olduğunu vurgulamıştır.²⁰²

Bu konuşmaların ardından bahçeye çıkılmış ve orada kendisine takdim edilen Bıçkı Yurdu müdiresine Veliahd tarafından iltifatta bulunulmuştur.²⁰³ Abdülmecid Efendi, serginin hazırlanmasında büyük emekleri bulunan Türk Ocağı Sanayi Encümeni üyesi gençlere de ayrıca takdirlerini ifade etmiştir.²⁰⁴ Hamdullah Suphi Bey ve oradakilerin ricası üzerine de sergi özel defterine: “*Türk Ocağını terakkî ocağı görmekle bahtiyârım*” cümlesini yazmıştır.²⁰⁵ Son olarak, bazı gazeteciler tarafından davetlilerin çeşitli fotoğrafları çekilmiştir.²⁰⁶ Ardından, Veliahd Abdülmecid Efendi ile oğlu Ömer Fârûk Efendi’ye katılımlarından dolayı teşekkür edilmiş ve saat beşe çeyrek kala Abdülmecid Efendi ile refakatindekiler büyük bir memnuniyet içerisinde otomobille Türk Ocağı’ndan ayrılmıştır.²⁰⁷

Basında yer alan bir habere göre, davetliler arasında yer alan çeşitli Fransız ve yabancı bayanlar, Türklerde gördükleri “*san’at ruhu*” ve yetenek dolayısıyla memnuniyetlerini açıklayıp takdirlerini iletmişlerdi.²⁰⁸

5. Resmî Açılıştan Sonraki Değerlendirme ve Eleştiriler

Türk Sanayi Sergisi’nin resmî açılıştan sonraki değerlendirmelerin daha öncekilerle benzer olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmını yine Türk Ocağı’na yönelik övgüler oluşturmaktadır. Bunun dışında, serginin önemi

-
- 201 “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. Bu konuşma için ayrıca bkz., “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.
- 202 “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8. “Sanayi Sergisi”, *Tarîk*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.
- 203 “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.
- 204 “Millî Sanayi Sergisi’nin Güşâdı”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.
- 205 “Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. “Sanayi Sergisi”, *Tarîk*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. “Millî Sanayi Sergisi’nin Güşâdı”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.
- 206 “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.
- 207 “Millî Sanayi Sergisi’nin Güşâdı”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. “Türk Sanayi Meşheri”, *Alemdâr*, 11 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.
- 208 “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

üzerinde durulmuş, sergilenen eserlerin tanıtımı yapılarak kamuoyunun ilgisi çekilmeye çalışılmış ve görülen eksiklikler dile getirilmiştir. Bu görüşlerin yanı sıra, serginin zamanlamasına da ayrıca dikkat çekilmiştir.

Bu çerçevede, “*sanayiperver*” olarak da tanımlanan bir serginin düzenlenip açılmasında büyük fedakârlıkta bulunan Türk Ocağı Sanayi Encümeni Heyeti’ne teşekkür edilmekteydi.²⁰⁹ Bu teşekkürle birlikte, bu girişimin, birçok kişi tarafından bilinmemesine ve büyük bir mahrumiyet içerisinde bulunmalarına rağmen büyük bir “*san’at ve meslek aşkıyla*” çalışan sanatkarların neler yapabileceklerini ortaya koyduğu belirtiliyordu. Bu açıdan da Türk Ocağı kendisini “*bahtiyâr*” görebilirdi.²¹⁰

Bunun yanı sıra, serginin Türk sanayi hayatında önemli bir aşama olduğu ifade edilmiştir. Türk Ocağı’nın çok uzun ve düzenli çalışması sonucunda açılan sergi, Türklerin sanayideki gelişimlerine dair canlı bir örnek teşkil edecekti.²¹¹ Bir yazara göre de, ülkedeki teşkilatsızlıktan kaynaklanan problemler göz önüne alındığında bu girişimin önemi büyüktü ve buna önayak olanları kutlamak da bir borçtu.²¹² Bir başka değerlendirmede ise, sergiler yaşatan müesseseler ne denli tebrik ve şükranlara lâyık iseler, sergiyi ortaya çıkarıp “*Türklüğe kendini tanıtan*” Türk Ocaklıların da, o denli “*samîmî*” ve “*kalbî*” şükran hislerine lâyık olduğu öne sürülmüştür.²¹³

Bunun yanında, ülke içerisindeki fabrika üretiminin fark edilmesinde de serginin büyük bir hizmet gerçekleştirdiği ifade ediliyordu. Bu konuda Zeytinburnu Fabrikaları örnek verilerek, bu fabrikaların bu denli yüksek sanayi kapasitesine sahip olduğunun sergi sayesinde öğrenildiği belirtiliyor ve bu yönüyle de Türk Ocağı’nın milli amaca çok büyük bir hizmette bulunduğu kaydediliyordu.²¹⁴ Bu noktada, takdir duygularıyla birlikte öne sürülen bir talep de, küçük yardımlarla gelişebilecek yetenekler için bu gibi sergilerin çoğaltması yönündeydi.²¹⁵

Türk Sanayi Sergisi bağlamında öne çıkarılan bir diğer konu zamanlamadır. Serginin o sırada açılmasının önemi: “*Zamanın, cereyânın ehemmiyeti bizi bu sergi üzerinde fazlaca ısrara sevk ediyor. Bu sırada, en ufak kabiliyetlerimizi bile izhâr etmek [gösterme] zarûretindeyiz*” sözleriyle dile getirilmiştir.²¹⁶

Aynı konuya ilişkin bir başka açıklamada ise, yabancıların sergi hakkındaki görüşlerinin önemine değinilerek, Türklerin bu kişileri sergiye götürmeleri çağrısında bulunulmuştur:

209 “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *İkdâm*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. “Türk Sanayi Sergisi’nin Resmî Güşâdı”, *Vakit*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

210 “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8.

211 “Türk Sanayi Meşheri”, *Alemdâr*, 11 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

212 Hassan Dünder, “Türk Sanayi Sergisi”, *İfluâm*, 18 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.4.

213 Âliye Es’ad, “Müesseselerimizi Tanıyalım”, *Tarîk*, 23 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.4.

214 “Türk Ocağı Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 14 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

215 “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8.

216 “Türk Ocağı Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 12 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.2.

"Bugün hepimizin kurtulması ve ithâmlardan ayrılması için kendimizi göstermek daha doğrusu kendi kendimizi görmek lâzımdır. Memleketimizdeki misâfirlerimizi Türk'ün her şeyini merâkla, zevkle ve lezzetle tedkik eden misâfirlerini götür. Onlar tekyeler, câmiler, çarşılar arasında geziniyorlar. Fakat onlar asıl bu gibi bu Türklüğü kuvvetli ve füsûnlu sesiyle bağırarak şeyleri görsünler çünkü bu san'atlar hakkımızda verilen kararların beyaz ve parlak hatlarla değiştirmeye kadir ve hâlikdir."²¹⁷

Türk Sanayi Sergisi üzerinden yapılan yorumların önemli bir kısmını ise, serginin görülmesine yönelik doğrudan ya da eserlerin tanıtımı yoluyla yapılan dolaylı çağrılar oluşturmaktadır. Bu konuda doğrudan yapılan bir çağrıda, giriş ücretinin alınmadığı bu serginin, Türk sanatı hakkında ümitler beslenilmesi adına görülmesi tavsiye ediliyordu.²¹⁸ Yine doğrudan yapılan bir çağrıda ise, biraz da "romantik" ifadeler kullanılarak sergiye gidilmesi öneriliyordu:

"Azîz Türk! Eğer memleketini tanımak istersen oraya git!.. Beyazıt'ın yüksek ince minareleriyle gölgelenen, Marmara'nın mâî dalgacıklarına bakan Türk Ocağında harsının canlı bedâlarını [sanat eseri] gör! Orada zevkinin, hayâlinin, hissinin canlı ve kudretli şâhidlerden seslerini dinle!

Git memleketinin bu muhterem müesseselerini öğren. O yaptığı birçok şeyler arasında bir de Türk san'at-kârlar meşheri [sergi] bir de Türk bedâları tablosu gösterdi. Başka milletlerin milyonlar sarf ederek yaptıkları gürültüler, propagandalara karşı sen külfetsiz, masrafsız tabî ve meşrû hakkı kullan!"²¹⁹

Bu çağrılarının dışında, sergilenen eserlere yönelik toplu bir değerlendirmede, serginin Türk kültürünün maddi kanıtlarıyla dolu olduğunun altı çizilerek, buradaki eserlerin "incelik ve "zarâfetinin" büyük bir hayranlık uyandırdığı belirtiliyordu.²²⁰

Bu açıklamaların yanı sıra kadın ve erkek sanatkarlar ile çeşitli kuruluşların eserlerine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda kadın sanatkarların eserlerine ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Öncelikle, Türk kadınlarının eserleri tanıtılırken, bunların yıllardan bu yana devam eden büyük bir emek ve fedakârlıkla üretildiklerine işaret ediliyordu.²²¹ Öte yandan, Türk hanımlarının yaptığı bu güzel eserler olmasa serginin çok boş kalacağı ifade ediliyordu.²²²

Kadın sanatkarlar arasında yer verilen bir isim Halet Gülsüm Hanım'dır. Kendisinin eserleri için "zarîf" nitelemesinde bulunulmuştur.²²³ Sanatkarın

217 Âliye Es'ad, a.g.y.

218 "Türk Sanayi Sergisi", *İfham*, 18 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.4.

219 Âliye Es'ad, a.g.y. Ekim ayının sonlarına doğru Türk Ocağı'ndan yapılan bir açıklamada da, serginin yakında kapanacağı ifade edilmiş ve henüz sergiyi gezmeyenlerin acele ederek bu fırsatı kaçırmamaları çağrısında bulunulmuştur. ("Sanayi Sergisi", *Yeniğün*, 26 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.)

220 Âliye Es'ad, a.g.y.

221 A.g.y.

222 Hassan Dünder, a.g.y.

223 "Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün", *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8.

odanın ortasında sergilenen bir başka eseri de ön plana çıkarılmıştır. Bu eser, sanatkârın yeteneğiyle çok büyük bir bilgi ve sabır sonucunda ortaya çıkarılan “mükellef bir köşk numûnesi” olarak tarif edilmiştir.²²⁴

Erkek sanatkârlar arasında dikkat çekilen bir isim Vâsıf Bey’dir. Kendisinin yaptığı sedef işleri Türk sanatının canlı bir kanıtı olarak sunulurken,²²⁵ bu eserlerin görülmesi gerektiği belirtilmiştir.²²⁶ Ayrıca Vâsıf Bey’in mozaikleri “hayret verici” olarak nitelenmiş, kendisinin sedef ve fildişiyle minyatür yazı işlemekte de göze çarpan bir beceri gösterdiği kaydedilmiştir.²²⁷ Bunun dışında, ressam Hüseyin Tâhir Bey’in Sultan Osman’ı ve Fatih’i gösteren iki minyatürü ile bir halı parçasını gösteren nakış işi ön plana çıkarılmıştır. Serginin bir odasında ise, saraç Tayyib Fikrî Bey’in ürünleri olduğuna dikkat çekilmiş ve Hafız Necmeddin Efendi’nin de tezhip eserinin sunulduğuna işaret edilmiştir.²²⁸

Fabrika ve şirketlere yönelik de olumlu açıklamalarda bulunulduğu görülmektedir. Devlet kuruluşları içerisinde Zeytinburnu Fabrikaları’na ayrı bir parantez açılmıştır. Buradaki ürünler dikkat çekici ve ilgiye değer olarak görülmüş²²⁹ ve sergide en çok bu fabrikalara ait eşyaların sergilendiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan, sadece savaşa yönelik üretimde bulunduğu düşünülen bu fabrikaların barış döneminde de millî iktisat ve sanayie büyük hizmetlerinin olacağı belirtilmiştir. Ev eşyasından dökümcülük ve ziraat aletlerine kadar fabrikaların çok çeşitli ürünleri ortaya koyduğu vurgulanmış ve bunların “zarafetlerinin” Avrupa’dan getirilenlerden aşağı olmadığı fiyatlarının ise çok ucuz olduğu öne sürülmüştür. Bu açıdan, ziraat aletleriyle ilgilenen Türk çiftçileri kadar, evlerine ucuz ve sağlam eşya almak isteyenler de sergiyi ziyarete davet edilmiştir.²³⁰ Aynı şekilde, Tophane Fabrikası’nın ürünleri de ilgiyi hak eden eserler olarak ele alınmıştır.²³¹

Ön plana çıkarılan bir diğer kuruluş Ordu Donanma Pazarı’dır. Buradaki eserlerin övgüsü yapılırken, özellikle bir saraç ustasının emeğiyle ortaya çıkan hayvan koşumu, eğer ve sandık gibi eserlerin Avrupa’dakiler düzeyinde olduğu belirtilmiştir.²³²

224 “Sanayi Sergisi Kapanıyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

225 Âliye Es’ad, *a.g.y.*

226 “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8.

227 “Sanayi Sergisi Kapanıyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

228 *A.g.y.*

229 “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8. “Sanayi Sergisi Kapanıyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

230 “Türk Ocağı Sergisi”, *Türk Dünyası*, 14 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2.

231 Sanayi Sergisi Kapanıyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3. Sergi devam ederken kaleme alınan bir yazıda ise, Zeytinburnu ve Tophane Fabrikalarının da içerisinde yer aldığı İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının mütarekeden bu yana “boş durmadıkları” belirtiliyordu. Bu fabrikalarda, başta pulluk, mobilya takımları ve barut olmak üzere gerek tarım kesiminin gerekse halkın ihtiyacını karşılamaya yönelik birçok üretimde bulunulmuştu. (“Dâhilî Sanâyimizin İnkişâfına Doğru”, *Vakit*, 24 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2.)

232 “Türk Ocağı’nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8.

Özel fabrikalar içerisinde ise, Refik Bey Fabrikası'na ayrı bir yer ayrılmıştır. Bu fabrikada, Türk tarzındaki çeşitli eserlerin yanı sıra, Avrupa ürünlerine eşit olabilecek bir şekilde ve 16. Lui tarzında yatak ve oda takımlarının bile bulunduğu ifade edilerek, müessesenin başarısına ve ürün çeşitliliğine dikkat çekiliyordu.²³³

Öte yandan, burada yapılan ürünler, “*pek ince bir maharet*” ile ortaya çıkarıldıkları gibi²³⁴ Türk sanatının da canlı kanıtlarıydı.²³⁵ Bu bağlamda fabrikanın eserleri “*eski Türk san'atının yeni bir ruhla ihyâsı*” anlamına geliyordu. Sergilenen ürünler Avrupa'daki emsallerinden aşağı olmadığı gibi, Türk nakış üslubunda yapılmış mozaik işler ise Avrupa'dakilerden bile üstündü. Öyle ki, bu fabrika ülkeyi yabancı kurumlara başvurmaktan alıkoyacak kadar geniş ve faaldi. Refik Bey'in kendisi de, Türk evlerindeki ev eşyalarının bir üslubunun olmadığını ifade etmiş ve kendi ürünlerinin bu konuda bir fayda temin edeceğini söylemiştir. Dolayısıyla, fabrikasını kendi başına idare eden ve o güne kadar Türklere yakışan bir alçakgönüllülükle sessiz sedasız bir şekilde çalışan Refik Bey'in, ne denli güzel eserler ortaya çıkardığını görmek gerekiyordu. Buna yönelik çağrı şu sözlerle yapılmıştı: “[...] *şu hâlde Türklere sorarız: mobilyacıların, nereden getirdikleri ma'lûm olmayan çürük çarık eşyasına avuç dolusu paralar vereceğinize hakikî bir Türk müessesesi olan Refik Bey'in fabrikasına lâayk olduğu rağbeti göstersek iyi olmaz mı?*”²³⁶

Refik Bey Fabrikası dışında, Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmâlâthanesi Osmanlı Anonim Şirketi'nin eserlerine dikkat çekilmiştir. Fabrikanın ürettiği oda ve yatak takımlarının serginin en güzel eserlerinin başında geldiği belirtilmiştir²³⁷ ve bahçıvanlığa ait olanlar da dâhil olmak üzere mobilya dışındaki büyük üretimine ve ürünlerinin çeşitliliğine de işaret edilmiştir. Mobilya dışındaki bu eserlerin de “*san'at-kârane*” oldukları ve ilgiyi hak ettikleri ifade edilmiştir.²³⁸ Aynı şekilde, Sepet Fabrikası'nın eserleri de, haklı bir şekilde ilgi bekleyen “*mükemmel*” eserler olarak tanıtılmıştır.²³⁹

Yapılan değerlendirmelerde, kadınlara yönelik kuruluşlara da özel bir yer verilmiştir. Bu bağlamda, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti ile Necm-i Ferdâ Hanımlar Terzihanesi'nin çok güzel olup “*zevk ve iftihar hissini*” okşadığı

233 A.g.y.

234 “Türk Sanayi Sergisi”, *İfham*, 18 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.4.

235 Âliye Es'ad, a.g.y.

236 “Türk Ocağı Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 12 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.2. Gazetenin ertesi günkü sayısında, fabrika bir kez daha okuyucuların dikkatine sunulurken özellikle mozaik işlerindeki başarısının “*hayret verici*” olduğu belirtilmiştir. Bunu göstermek için bir rahle örneği gazete sütunlarına taşınmış ve Refik Bey'in de bir resmi paylaşılmıştır. (“Türk Ocağı Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 13 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.1.)

237 “Türk Sanayi Sergisi”, *İfham*, 18 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.4.

238 “Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8. “Sanayi Sergisi Kapanyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

239 “Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün”, *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.8. “Sanayi Sergisi Kapanyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel 1335/1919, s.3.

belirtilen kadın elbise ve bluzları gibi eserleri öne çıkarılmıştır.²⁴⁰ Diğer taraftan, Hilâl-i Ahmer Dâr-üs-sanâsı tarafından sergiye gönderilen eserler üzerinden yapılan bir değerlendirmede, bu çalışmaların önemi kamuoyuna şu sözlerle aktarılmıştır:

“Hilâl-i Ahmer; bu çok azîz müessese kurtardığı binlerce âile, yüz binlerce hayât arasında milletin harsıyla da uğraşmak onu da halâs-kâr elleriyle kurtarmak istiyor. Onun hastalarını koruyan şefkati, yetimlerini düşünen rikkati [merhamet] yanında yurdunun da an'anelerine uzanan bir kalbi var. Hilâl-i Ahmer san'ât hânesi bize hayâllerden sızan zevkler, çiçeklerden süzülen kokular gibi ince ve hassâs nakışlar kazandırıyor.”²⁴¹

Bunun dışında, kadınlara meslek edindirmeyi amaçlayan Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin yıllardır devam eden fedakâr çalışmalarına atıfta bulunularak, bu çaba karşısında “*derin hürmetler*” hissedildiği belirtiliyordu. Abdülmecid Efendi'nin derneğin emekleri hakkında takdirlerini ifade ettiği ve aynı zamanda derneği himayesine altına aldığı hatırlatılarak, şehit ailelerine ve yetim kızlara bir gelecek temin eden bu yerin “*iltifâtı*” hak ettiğine değiniliyordu. Bu çerçevede Türk hanımları tebrik edilmiş ve çalışmalarında daha fazla gayret göstermeleri dileğinde bulunulmuştur.²⁴²

Diğer taraftan, derneğin şehitlerin geride bıraktığı öksüz çocukları ve genç kadınları sefalet içerisinde yaşamaktan koruduğu da belirtilmiştir.²⁴³ Esirgeme Derneği'ni kamuoyuna tanıtan başka bir yazıda ise, okuyucular dernekle ilgili eserlerin sergilendiği odaya özellikle davet edilirken, şu sözlerle de yapılan olumlu çalışmalar ortaya konulmuştur:

“Bu dernek İstanbul'un bütün gizli ve âşikâr felâketlerini haşr eden [toplayan] bir yerinde, Balkan Muhârebelerinden beri kibâr, sessiz bir faslı dokuyor. Birer âile uzvıyla memleketin kahramanlıklarını memleketin bir köşesinden diğer köşesine nakleden anneler ve zevceler ve hemşireler, bu küçük müessese içinde bir taraftan da kırılıp dökülen insan yavrularını kollarından tutmuş, çalıştırmış, hafif bir kazanç içinde yaşamaya ve yaşatmaya uğraşmıştır.”²⁴⁴

Sanatkâr ve kuruluşlara ilişkin bu tanıtım ve övgü yazılarının yanı sıra çeşitli eleştiriler de söz konusudur. Bunlardan biri, tüm olumlu faaliyetlerine karşın, Kadınları Esirgeme Derneği'ne yönelik ilgisizliktir. Buna göre, Esirgeme Derneği bölümünde bir Türk kadın şairinin örme eserleri mevcut olmasına karşın bunlara istenilen düzeyde bir ilgi söz konusu değildi. Nitekim eserlerini sergileyen hanımların aktardığına göre de, bir piyango düzenlenmemiş olsaydı yapılan masraf bile karşılanamayacaktı.²⁴⁵

240 “Sanayi Sergisi Kapanıyor”, *Vakit*, 28 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

241 Âliye Es'ad, *a.g.y.*

242 “Türk Ocağı Sergisi”, *Türk Dünyası*, 13 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1.

243 Âliye Es'ad, *a.g.y.*

244 “Sanayi Sergisi Kapanıyor”, *Vakit*, 28 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

245 *A.g.y.*

Türk Sanayi Sergisi'ne yönelik en büyük eleştiri ise, daha önce olduğu gibi, İstanbul'daki sanatkârların eserlerine ağırlık verilmesidir. Bu konuda, Anadolu sanatkârlarının eserlerinin yansıtılamadığı hatırlatılarak, daha uygun zamanlarda kapsamlı ve daimi olarak yapılabileceği vaat edilen sergilerde bu olumsuzluğun ortadan kaldırılacağı umut ediliyordu.²⁴⁶ Benzer bir eleştiride, bu serginin İstanbul ağırlıklı olması sebebiyle adının "*İstanbul Türk Sanayi Sergisi*" olabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, birçok alana yönelik eserler bulunmadığından ya da eksik yer aldığından, serginin İstanbul sanatkârlarını da tam anlamıyla temsil ettiğini söylemek mümkün değildi. Her yıl tekrarlanması planlanan bu sergi için gelecekte yapılması gereken, ülkenin bir büyük sanayi ülkesi değil sanatkârların ağırlık taşıdığı bir yer olduğu gerçeğinden hareket edilmesi idi. Böylece, serginin daha başarılı sonuçlar vermesi mümkündü.²⁴⁷

Aynı konuda, Türk sanatını teşhîr hedefiyle açılan bir sergide bu sanat eserlerinin pek çoğunun bulunmadığı belirtilmiş ve bu saptama şu örnekle somutlaştırılmıştır: "*Meselâ; Anadolu'nun nefis halılarını köşe köşe oda oda aradığımız halde bulamadık. Fes Fabrikasının battaniyeleri arasında sıkışmış kalmış bir antika Sivas seccâdesi bu noksanı telâfi edebilir mi? Bu affolunmaz lâ-kaydının san'at-kârlarımız tarafından mutlaka tatmîn olunduğunu görmek isteriz.*"²⁴⁸

6. Türk Sanayi Sergisi'nin Kapanışı ve Sergiye Yönelik İlgi

1 Ekim 1919'da açılmış olan Türk Sanayi Sergisi'nin kapanışı için, ilk olarak Ekim ayının son günü belirlenmiş ise de, bazı okul idareleri çeşitli kuruluşlara müracaat ederek kapanış tarihinin bir hafta daha uzatılmasını rica etmişlerdir. Ancak, serginin bir hafta daha açık kalması daha fazla bir masrafa gereksinim gösterdiğinden müteşebbis heyeti bu konuda bir karar vermemiştir. Bunun için belirli bir yardım talep ediliyordu ve bu yardım sağlandığı takdirde serginin bir hafta daha uzatılması sağlanabilecekti.²⁴⁹

Bununla birlikte, Türk Sanayi Encümeni tarafından yapılan açıklamada birçok kurumdan gelen arzu ve talep üzerine, kapanış tarihinin 6 Kasım Perşembe gününe alındığı duyurulmuştur.²⁵⁰ Böylece 1 Ekim 1919'dan itibaren ziyarete açılan Türk Sanayi Sergisi bir ayı aşkın bir süre açık kalmış olacaktı.

Türk Sanayi Sergisi'ne yönelik ilginin boyutlarına bakıldığında, kesin sayılar bulunmamakla birlikte, ziyaretçi sayısının Ekim ayı sonu itibarıyla altı bine yaklaştığı tahmin edilmektedir. Ziyaretçilerin büyük bir çoğunluğunu Türkler oluşturmakla birlikte, yabancıların da sergiye ilgi gösterdikleri

246 "*Türk Ocağı'nda Büyük Bir Gün*", *İleri*, 10 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.8.

247 Hassan Dünder, a.g.y.

248 "*Sanayi Sergisi Kapanıyor*", *Vakit*, 28 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

249 "*Sanayi Sergisi*", *Tasvir-i Efkar*, 31 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

250 "*Sanayi Sergisi*", *Vakit*, 4 Teşrîn-i sâni 1335/1919, s.4. "*Türk Sanayi Sergisi*", *Tasvir-i Efkar*, 4 Teşrîn-i sâni 1335/1919, s.4. "*Türk Ocağı Sanayi Encümeni'nden*", *Yeniğün*, 4 Teşrîn-i sâni 1335/1919, s.4.

anlaşılmaktadır. Bu konudaki bir bilgiye göre, serginin açılış tarihi olan 1 Ekim 1919 günü ziyaretçi sayısı 300'ü geçmiştir.²⁵¹ Serginin ortalarına gelindiğinde, her gün kadın erkek yerli ve yabancı birçok kişinin sergiyi ziyaret ettiği belirtilmiş ve toplam sayının binleri aştığı ileri sürülmüştür.²⁵² İlk kapanış tarihi olarak belirlenen 31 Ekim tarihli bir habere göreyse, sergi için giriş ücreti alınmadığından ziyaretçi sayısı kesin olarak bilinemese de her gün 200 kişinin sergiyi ziyaret ettiği öngörülmektedir. Bu noktadan hareketle, bir aylık ziyaretçi sayısının 6.000'e yaklaştığı düşünülmektedir.²⁵³ Kapanış tarihinin yaklaşık bir hafta daha uzatıldığı dikkate alındığında, aynı hesaptan hareketle ziyaretçi sayısının 7.000'e yaklaştığını düşünmek mümkündür.

Türk Sanayi Sergisi'ndeki eşya satışına bakıldığında ise, en çok İmâlât-ı Harbiye Fabrikaları'nın talep gördüğü anlaşılmaktadır. Yine 31 Ekim tarihli verilere göre, bu fabrikaların satışları 1.000 liraya yaklaşırken, geri kalan ürünlerin satışı da 1.000 lira düzeyinde tahmin edilmekteydi. Bu durumda, sergi süresince 2.000 lira düzeyinde bir satış geliri elde edilmişti.²⁵⁴ Kapanış tarihinin uzatıldığından hareketle bu miktarda küçük bir artışın olduğunu düşünmek mantıklıdır.

Sonuç

Türk Ocağı tarafından düzenlenip resmî açılışını Veliahd Abdülmecid Efendi'nin yaptığı Türk Sanayi Sergisi, dönemin siyasi atmosferindeki yoğunluk nedeniyle çok fazla ön plana çıkmasa da, mütareke İstanbul'undaki kayda değer girişimlerden biridir. 1 Ekim – 6 Kasım 1919 tarihleri arasında bir ayı aşkın süreyle açık kalan ve alanında bir ilk olan serginin öncelikli amacı, Türk kamuoyuna ülkenin sanayi kapasitesi hakkında bilgi vermektir. Bununla birlikte, ülkede “*misâfir*” olarak tanımlanan işgalci güçlere bu sergi aracılığıyla Türklerin “*medenî*” bir toplum oldukları mesajı da verilmeye çalışılmıştır.

Türk Ocağı'nın öncülüğünde Temmuz 1919'dan itibaren başlayan hazırlık faaliyetleri kimi aksaklıklara rağmen Eylül ayı sonlarında tamamlanarak serginin açılışı 1 Ekim 1919 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Resmî açılış ise, planlandığı gibi Veliahd Abdülmecid Efendi tarafından 9 Ekim 1919'da yapılmıştır. O günkü yoğun siyasi atmosferin de etkisiyle hükümet kanadından sergiye yönelik üst düzey bir katılım söz konusu değildir. Buna karşılık, Veliahd Abdülmecid Efendi'nin resmî açılış yapmasının ve sergiye yönelik olumlu tavrının, devlet katındaki ilgiyi yansıttığını öne sürmek mümkündür.

251 “Türk Sanayi Sergisi”, *Türk Dünyâsı*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.1. “Sanayi Sergisi Dün Açıldı”, *İfham*, 2 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

252 “Türk Sanayi Sergisi”, *İfham*, 18 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.4.

253 “Sanayi Sergisi”, *Tasvir-i Efkar*, 31 Teşrîn-i evvel 1335/1919, s.3.

254 A.g.y.

Türk Sanayi Sergisi'ne toplam 70 katılım olurken, bunların 51'ini sanatkârlar 18'ini de çeşitli kuruluşlar teşkil ediyordu. Bir katılım da, Sanayi Mecmuası olarak yayın dünyasından gerçekleşmiştir. Sergi kataloğunda bilgi verilen sanatkârların hemen hepsi faaliyetlerini İstanbul'da sürdürmekteydi. Diğer taraftan, 51 sanatkâr içerisinde 14'ünün kadın olması dönemin şartları göz önüne alındığında dikkate değer bir sayı olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu olumlu gelişme sergi sırasında da dile getirilmiştir. Sanatkârların eserlerine bakıldığında, başörtüsü, yorgan ve havlu gibi el işlemelerinden resme kadar uzanan geniş bir yelpaze söz konusudur. Tüm bu eserler, Türk el sanatlarına dayalı küçük sanayideki zengin ve gelişmeye açık tabloyu gözler önüne sermektedir.

Sergiye katılan 18 kuruluşun ise, 12'sini üretim yapan fabrika ve şirketler teşkil ederken, diğer 4 kuruluş kadınlara meslek kazandırmayı amaçlamakta, son 2 kuruluş ise sanayi mektepleri olarak gözükmekteydi. Tekstil alanından demir sanayii ve ağaç işlerine kadar uzanan bir alanda faaliyet gösteren fabrika ve şirketlerin 2'si dışında üretim yerleri İstanbul'daydı. Bu kuruluşların 7'si kamuya 5'i de özel sermayeye ait olmakla birlikte, gerek büyüklük gerekse üretim kapasitesi açısından kamu kuruluşları ön planda yer almaktadır. Bu durumun, özel sanayideki yetersizliği ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

Türk Sanayi Sergisi'nde yer alan meslekî amaçlı 4 kadın derneği, sergi aracılığıyla faaliyetlerini geniş bir şekilde gösterme fırsatını bulmuş, 2 sanayi mektebinin çalışmaları da Osmanlı'daki sanayi eğitiminin durumunu bir ölçüde yansıtmıştır. Diğer taraftan, Sanayi Mecmuası'nın sergide kendisine bir yer bulması, sanayi sektöründeki gelişmeleri kamuoyuyla paylaşmak adına olduğu kadar, kamuoyunun ilgisini bu konudaki yayıncılık faaliyetlerine çekmek açısından da önemlidir.

Veliahd Abdülmecid Efendi oğlu Ömer Faruk Efendi'yle birlikte tüm sergi reyonlarını gezdiği gibi sergilenen eserlere yönelik görüşlerini ve kimi zaman da takdirlerini ifade etmiştir. Aynı şekilde, halkın ilgisinin de belirli bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Giriş ücreti alınmadığından kesin rakamlar verilememekle birlikte, tahminen yedi bine yakın kişi sergiyi ziyaret etmiştir. Öte yandan, İstanbul'daki yabancıların çok yüksek bir düzeyde olmasa da sergiye yönelik bir ilgisi söz konusudur.

İstanbul basını, siyasî gelişmelerin yoğunluğuna rağmen hazırlık faaliyetleri ile açılış sürecini sütunlarına taşıdığı gibi, katılan sanatkâr ve kuruluşların eserlerine yönelik de çeşitli bilgiler vermeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra, yaptığı hizmetten dolayı Türk Ocağı takdir edilmiş ve serginin Türklerin imajına yapacağı olumlu katkı üzerinde de durulmuştur. Buna karşın, katılımın İstanbul ağırlıklı olması görülen en büyük eksiklik olarak dile getirilmiştir. Dolayısıyla, Türk Sanayi Sergisi'nin uyandırdığı ilgide İstanbul basınının önemli bir payı bulunmaktadır.

Tüm bu yönleriyle Türk Sanayi Sergisi, gerek olanaksızlıkların gerekse bir ilk teşebbüs olmanın getirdiği eksikliklere karşın başarılı bir organizasyon olarak değerlendirilebilir. Sergi sayesinde, İstanbul’da odaklanan çeşitli sanayi faaliyetleri kamuoyuna sunulurken bu konuda belirli bir gündem yaratılmış ve sergilenen ürünler aracılığıyla da bir “*medeniyet*” vurgusu yapılmıştır. Öte yandan, bu alandaki deneyimin Türk Ocağı kanalıyla Cumhuriyet yönetimine aktarıldığını düşünmek de mümkündür.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA)

İradeler Dosya Usulü, (İ.DUİT), Dosya No: 116, Gömlek No: 33,

İ.DUİT, Dosya No: 120, Gömlek No: 29,

İ.DUİT, Dosya No: 121, Gömlek No: 6,

Bâb-ı Âli Evrak Odası, (BEO), Dosya No: 4460, Gömlek No: 334489,

BEO, Dosya No: 4478, Gömlek No: 335804,

BEO, Dosya No: 4536, Gömlek No: 340189,

Meclis-i Vükelâ Mazbataları, (MV), Dosya No: 247, Gömlek No: 5,

MV, Dosya No: 247, Gömlek No: 72,

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, (MF. MKT), Dosya No:1239, Gömlek No: 27,

MF. MKT, Dosya No:1231, Gömlek No:45,

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, (DH.EUM, 6. Şb.), Dosya No: 43, Gömlek No: 20,

Şûra-yı Devlet, (ŞD), Dosya No: 3150, Gömlek No: 44, (Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi 1333 Senesi Raporu),

Sadaret Divân-ı Hümayûn Mukavelename (A.DVN.MKL), Dosya No: 63, Gömlek No: 9.

II. Gazeteler

Alemdâr

İfham

İkdâm

İleri

İstiklâl

Memleket

Peyâm

Takvîm-i Vekayi

Tarîk

Tasvir-i Efîkâr

Türk Dünyâsı

Vakit

Yenigün

III. Kitaplar

AKGÜN, Seçil Karal ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara, 2002.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay [Hilâl-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. b., Metis Yayınları., İstanbul, 2011.

DUMAN, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, II. Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000.

GÜRAN, Tefik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar*, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri, Ticaret ve Ziraat Nezareti, Haz. Ramazan Balcı ve İbrahim Sırma, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖNSOY, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

TUNÇ, Şafak, *Tophâne-i Âmire ve Osmanlı Devletinde Top Döküm Faaliyetleri*, Başak Kitap, İstanbul, 2004.

Türk Sanayi Sergisi Kataloğu, Türk Dünyâsı Matbaası, İstanbul, 1335.

Türkçe Sözlük, 11. b., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

IV. Makaleler

- AKCAN, Erol, "Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti", *Tarihin Peşinde*, S. 13 2015, ss.161-183.
- AKGÜN, Seçil Karal, "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılamayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol 39, No 1, Nisan 2012, ss.111-136.
- AYDOĞAN, Erdal, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", *The Establishment of Anatolia Defence and National Community a Paramiliter Organisation and Some Works in the First World War, Atatürk Dergisi, (Journal Of Atatürk)*, C.III, S.3, Ocak 2003, ss.67-75.
- ÇAKIR, Serpil, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnâmeleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, III. Cilt, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., No: 71, Ankara, 1992, ss.988-1012.
- GÜNERGUN, Feza, "İmâlât-ı Harbiye Usta Mektebi ve Osmanlı Askeri Sanayi Kurumlarında Mesleki ve Teknik Eğitim Üzerine Notlar", *Prof. Dr. Mübahat Kütkoğlu'na Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı, 2006, ss.470-492.
- GÜRAN, Tefik, "Feshâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul, 1995, ss.426-427.
- KESKİN, Candaş, "I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi", *Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, Yaz 2014, ss.263-279.
- NUHOĞLU, Hidayet N., "Dârüleytam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s.521.
- TOPRAK, Zafer, "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.1345-1347.
- TOPRAK, Zafer, "Sanayiden ve Emekten Yana Bir Dergi: Sanayi Mecmuası", *Toplumsal Tarih*, S. 253, Ocak 2015, ss.72-82.

V. Tezler

- ÇELİK, Kürşat, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2010.